

Články

„JSEM NEVINEN“:
SÜSS, HARLAN, ČÁP A JINÍ

Helena Krejčová

„Ich bin unschuldig“, křičí žid Süss ve filmu Veita Harlana, když ho v kleci vytahují na šibenici. „Ich bin unschuldig“, tvrdil a dokazoval Veit Harlan před soudem v Hamburku, když byl obžalován hlavně, ale nikoli pouze, za natočení tohoto filmu. Vyjádřil to slovy: „... a proto stojím zde před svými soudci s dobrým svědomím, ačkoli mým vlastním soudcem je jedině moje vlastní svědomí.“¹⁾ „Jsem nevinný“, tvrdil a dokázal František Čáp před vyšetřující komisí, když byl obžalován hlavně, ale nejen, za film *Jan Cimburá*. Nevinní jistě byli i čeští novináři, kteří film *Žid Süss* recenzovali, ale psali také štvavé protizidovské články, v nichž požadovali, aby česká veřejnost, poučena filmem, vyvodila důsledky vůči židům. Texty, které by často mohl otisknout i Stürmer Julia Streichera.

Jedním z mála těch, kdo zřejmě od počátku vinu cítili, byl Ferdinand Marian, představitel Süsse; v jeho případě soud během přelíčení s Harlanem mohl konstatovat, že je nevinný.

Řešení problémů viny a nevin, otázek svědomí, vrhají světlo na osudy a postoje jednotlivců, ale i na smýšlení poválečné společnosti, která, zejména v Německu, byla unavena dlouhotrvajícím prováděním denacifikace. Svědčí navíc o tom, že procesy s některými umělci, miláčky obecnosti, nebyly příliš vítány. Toto tvrzení dokládají i slova herce Gustava Fröhliche, která pronesl během procesu s Harlanem: „A přece musím zde říci, co bylo. Moje svědomí mne k tomu pohání a snad také proto, že dnes je znovu zapotřebí odvahy prohlásit: Nebyl jsem nikdy nacista. ... Ano, to musím přiznat – a co teď říkám, týká se mnoha Němců – my všichni byli tehdy infikováni, nebralo se to všechno tak vážně. Bohužel, je dnes situace znovu taková.“²⁾

Čtenáře, který pročítá poválečné Věstníky Rady židovských náboženských obcí v Praze, musí nutně napadnout otázka, proč právě Veitu Harlanovi a jeho procesu byla věnována tak značná pozornost? V letech 1948 – 1949 se causou Harlan na jeho stránkách zabývalo mnoho zpráv i článků a je zde poměrně podrobně dokumentováno i samotné soudní řízení. Takto zevrubně tu byly zachyceny jen ještě dva procesy – s Karlem Rahmem, velitelem Terezína, a s buchenwaldskou dozorkyní Elsou Kochovou.

O proces s Veitem Harlanem se po válce zajímali přeživší evropští židé všeobecně, neboť z trojlístku antisemitských filmů, které byly v Německu natočeny a uvedeny do kin

1) Dr. I. [Rudolf Iltis], *Veit Harlan sehrál novou úlohu*. „Věstník židovské obce náboženské v Praze“ (dále jen „Věstník“) 11, 1949, č. 13 (1. 4.), s. 151.

2) Dr. I., *Veit Harlan před soudem*. „Věstník“ 11, 1949, č. 17 (29. 4.), s. 191.

v roce 1940,³⁾ byl v nacistické propagandě nejlépe využitelný a zneužitelný právě *Žid Süß*. Film natočený s profesionálním umem, bravurou, ve svých vypjatých scénách působil na nejnižší pudy obecnosti a vyvolával odpor a nenávist k židovské pospolitosti jako celku. Dokonale navozoval protižidovskou atmosféru ve společnosti, která byla takto „lépe“ připravena na „konečné řešení“.

Čeští židé však měli ke sledování procesu ještě jeden další důvod. Scény filmu s židovským komparesem byly totiž natočeny v Praze. Když se před procesem v roce 1949 Harlan dvakrát obrátil písemně také na Liona Feuchtwangera, zmiňoval tuto skutečnost s tím, že je-li vinen on, jsou jako aktéři filmu vinni i pražští židé.⁴⁾ Ve Věstníku účast pražských židů při natáčení filmu potvrzuje i Rudolf Iltis: „Jisto je, že větší počet židovských statistů se zúčastnil natáčení filmu, a to na přímý příkaz nadřízeného úřadu, Zentralstelle für jüdische Auswanderung, řízenou příslušníky SD.“⁵⁾

„Řekni mu pravdu, víš, tu druhou pravdu, tu pravdu podle našeho způsobu,“ říká Süß rabbi Loewovi, když ho přemlouvá, aby věstil vévodovi. Tato slova jsou však zároveň vyjádřením toho, jak pracovala goebbelsovská propaganda i jak v jejích intencích prezentoval židovskou tematiku samotný Veit Harlan.

Žid Süß je film o nenápadném, ale o to intenzivnějším a nakonec zdrcujícím ovládnutí „židuprostého“ Württemberska ve třicátých letech 18. století židovskou pospolitostí. O jejím náporu zprvu na hospodářský a později i společenský a politický život křesťanské (= árijské) společnosti. Ke své invazi používají židé „typicky židovských“ vlastností a postupů, tj. finančnícké obratnosti, lži, vychytralé devótní přizpůsobivosti, spikleneckých metod, vedoucích nakonec až k uchopení moci. Film ukazuje, jak se židé na cestě za vzestupem neštítí ničeho, ani prznění nevinných křesťanských žen. Ale je zároveň návodem, jak se s židy vyrovnat. A právě „mravní“ vyznění filmu bylo náležitě využíváno německou propagandou, jak o tom svědčí dobový tisk. Je zde na místě podotknout, že i tisk český.

Roku 1948 se případem Veita Harlana zabýval denacifikační senát a Ústřední výbor pro vyřazování nacistů v Hamburku jako zvláštní odvolací komise. Harlan byl osvobozen a získal osvědčení, že je „nezatížen“. Proti tomuto rozhodnutí protestovaly německý Svaz bývalých politických vězňů a Svaz rasově pronásledovaných a podaly proti rozsudku odvolání. Po zhlédnutí filmu *Žid Süß* nabylo Státní zastupitelství v Hamburku přesvědčení, že se Harlan tímto filmem dopustil zločinu proti lidskosti.

K procesu proti Veitu Harlanovi došlo v polovině března 1949. Trval šest týdnů, odehrával se v Hamburku, s výjimkou dvou dnů, kdy byli někteří svědci vyslýcháni v Berlíně. Státní žalobce dr. Kramer zahájil proces obžalobou, která Harlana vinila

3) *Rothschildové* Ericha Waschneka, *Žid Süß* Veita Harlana a *Věčný žid* Fritze Hipplera.

4) „Jestli vina, že jsme byli zbabělci, se nás dotýká – a je jisto, že se nás částečně dotýká právem – pak byste svou odpověď měli řídit i na adresu těch, jejichž jménem mluvíte a bojujete: tedy na adresu rabína, jenž nás poučoval o rituálu ve Staronové synagoze v Praze, na adresu kantorů, kteří při natáčení filmu v synagoze zpívali. Bez nich bychom přece byli nemohli film ani natočit! V roce 1939 pražští židé nebyli v žádném koncentračním táboře a nebyli nikterak omezeni ve své osobní svobodě. Sta a sta židů se zúčastnilo filmování ze strachu, že jinak budou zavřeni. Chápu jejich strach, ale co se jim mohlo stát? Nic víc, než co se mohlo stát mně, kdybych se býval zdráhal splnit rozkaz Goebelsův... Jsem dalek toho, obviňovat tyto ubohé lidi, jestliže však tvůrci tohoto filmu jsou Vámi veřejně pranýřováni, pak smím já jejich jménem říci: stejnou spravedlnost pro všechny!“ Z Harlanova dopisu Feuchtwangerovi citujeme dle: Dr. Iltis, *Veit Harlan očistěn čili je film „Žid Süß“ filosemitské dílo?* „Věstník“ 10, 1948, č. 11 (12. 3.), s. 123.

5) Tamtéž.

ze zločinu proti lidskosti podle zákona Kontrolní rady č. 10, dále z falšování historických skutečností, z nactiutrhání a z urážky na cti. V obžalobě bylo mimo jiné konstatováno: „Film »Žid Süß« byl na radu dr. Goebbelse vyroben Veitem Harlanem a postaven vědomě a úmyslně do služeb persekuce židů.“⁶⁾

Během procesu svědčila řada svědků, mezi nimi mnoho filmových pracovníků (např. Eugen Klöpfer, Peter Paul Brauer, Fritz Hippler, Wolfgang Liebeneiner, Alfred Teichs, Alfred Greven, Kristina Söderbaumová, Erich Engels, Gustav Fröhlich, Franz Schafheitlin, Hans Nielsen a jiní), kteří se vesměs, až na Alfreda Grevena a Gustava Fröhliche, ze všech sil snažili Harlanovi pomoci, či alespoň mu nepřítížit. Někteří z nich, např. Peter Paul Brauer a Fritz Hippler, byli sami odsouzeni.⁷⁾ Jako svědkyně byly také povolány vdovy po dvou německých hercích, Ferdinandu Marianovi a Hansi Mayer Hannovi. Předvolaná svědkyně Lída Baarová se k soudu nedostavila, ale své obhajoby Veita Harlana se nakonec zhostila „se ctí“. Ve svých vzpomínkách⁸⁾ se jej snaží, podobně jako mnozí jiní herci během procesu, obhájit a očistit. Svědčí to jen o tom, jak viděla problém pouze osobně, prizmatem vlastních válečných a poválečných zkušeností. V procesu také svědčilo několik židů, ale i vojáci, studenti a příslušníci Hitlerjugend.

V průběhu soudního líčení se posuzoval široký komplex otázek: Harlanovo sepětí s nacismem, otázky možnosti přijetí či nepřijetí spolupráce na filmu, zásahy do původního scénáře, otázky hereckého obsazení, dopad filmu na společnost a jeho využití v nacistické propagandě, vliv filmu na osudy židovské společnosti. Pojítkem všech těchto problémů byl sám Harlan – jako člověk, i jako umělec.

Film, jehož scénář v roce 1939 napsali Eberhard Wolfgang Möller a Ludvig Metzger, měl původně režírovat Peter Paul Brauer, v roce 1939 vedoucí produkce Terra-Filmu. Při procesu vyšlo najevo, že Brauer sice velmi toužil film natočit, aby si získal zásluhy, ale zároveň tvrdil, že považoval za naprosto nesprávné film tohoto druhu realizovat: „Bylo nám jasné, že tento film ve Třetí říši natočit nesmíme, protože jinak než antisemitsky dopadnout nemohl.“⁹⁾ Uváděl také, že se snažil vyhnat vyšší nákladů do nesmyslných poloh a tak realizaci filmu znemožnit.

Je zřejmé, že Veit Harlan vyhovoval Goebbelsovým představám o vyznění filmu daleko lépe. Sám připustil, že Goebbels ho považoval za jediného režiséra, který je schopen ovládat dav.¹⁰⁾ Nezapřel, že on sám byl vždy velmi ambiciózní (což dokládala i četná svědectví během procesu) a že toužil vyniknout. Právě jako oficiální Goebbelsovův režisér

6) „Věstník“ 1949, č. 13, s. 151.

7) Peter Paul Brauer, do roku 1943 člen Předsednictva říšské filmové komory, byl odsouzen podmíněčně především za to, že Goebbelsovi udal Hanse Rühmanna. V době, kdy byl souzen, zastával vedoucí místo v bavorském Úřadu pro správu majetku a pro restituci. (Srov.: *Bez komentáře*. „Věstník“ 10, 1948, č. 19 (7. 5.), s. 228.)

Fritz Hippler, bývalý Reichsfilmintendant a Obersturmführer SS, byl odsouzen k pokutě 5 000 marek – mimo jiné za film *Věčný Žid*. (Srov.: *Novinky z filmového světa*. „Věstník“ 10, 1948, č. 46 (12. 11.), s. 509.)

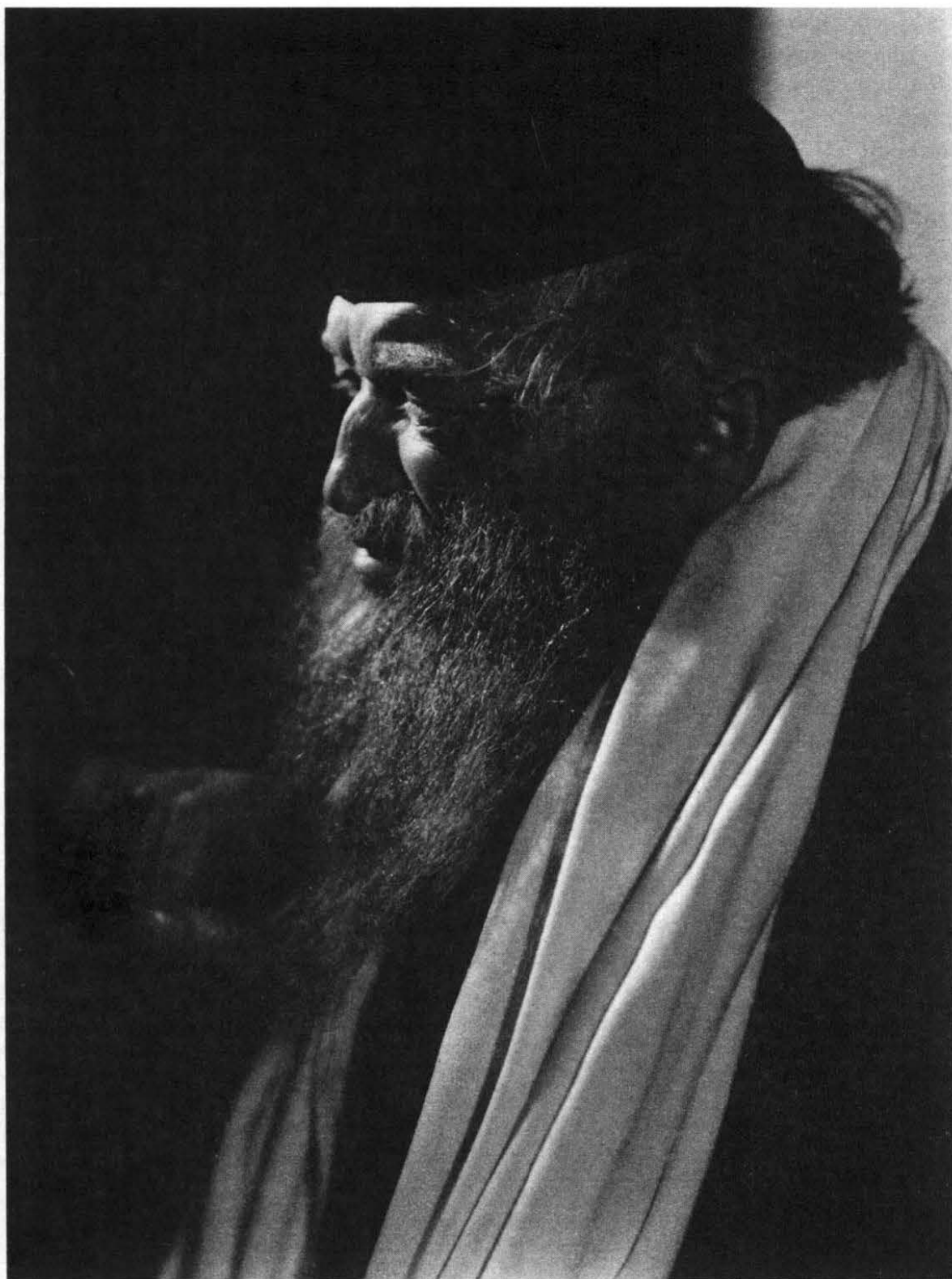
8) Lída Baarová, *Útěky*. Toronto 1983, s. 88 – 89, 137, 158, 164, 228.

9) Dr. I., *Veit Harlan nebo dr. Max Joseph Goebbels?* „Věstník“ 11, 1949, č. 15 – 16 (15. 4.), s. 173; dále srov. „Věstník“ 1949, č. 17, s. 191.

10) Srov. „Věstník“ 1949, č. 13, s. 151. V této souvislosti stojí za povšimnutí charakteristika Harlanova stylu od Josefa Brože: „Harlanův režijní styl má sklon k pathosu a křečovitosti, ve vrcholných dramatických scénách dokonce i k hysterii...“ J. B r o ů z, *Dva póly berlínského režijního slohu*. „Kinorevue“ 6, 1940, č. 27 (21. 2.), s. 36.



*Dvě z šesti židovských postav ztělesněných Wernerem Kraußem ve filmu
Veita Harlana Žid Süß: Süßův tajemník Lewi...*



...a zázračný rabín Loew.

(byl i jeho domácím přítelem) měl pro svou tvorbu víceméně neomezené možnosti. Také to v mnoha rozhovorech zdůrazňoval.¹¹⁾

Před soudem se netajil dvěma skutečnostmi, které pro něj byly mocným impulsem pro převzetí filmu. Šlo jednak o otázku finanční. Vydělával sice v té době průměrně 200 000 ŘM ročně, ale vedl nákladný život, a jak u soudu tvrdil, nebyl na tom tak, aby mohl několik let žít z hotovosti.¹²⁾ O financování filmařských kruhů i o tom, jak podstatný vliv na nadšenou účast v nacistické kinematografii měly peníze, svědčil i Alfred Greven, šéf produkce společností Terra a Ufa.¹³⁾

Druhým závažným důvodem byl Harlanův vztah k nacismu. Zcela vědomě natáčel své filmy v duchu nacistické propagandy, neboť byl přesvědčen, že má v umění své opodstatnění. „Nebyl jsem nacista, ovšem nebyl jsem také odpůrcem nacismu.“¹⁴⁾ U soudu v tomto smyslu vypovídali novinářka Charlotta Köhnová-Behrensová, která uveřejnila s Harlanem rozhovor ve *Völkischer Beobachter* pod titulkem „Němečtí umělci našli cestu k národnímu socialismu“,¹⁵⁾ a dále herec Gustav Fröhlich, který se zúčastnil natáčení bitevní scény pro Harlanův film *Velký král*, v níž účinkovalo několik tisíc vojáků jako kompars. Harlan při této příležitosti měl pronést projev, „který končil díkůvzdáním milovanému vůdci a trojnásobným hromovým Sieg Heil!“¹⁶⁾

Koneckonců byly v rámci dokazování Harlanova úzkého vztahu k nacismu před soudem čteny i jeho dopisy, ve kterých leckdy denuncioval i své známé.¹⁷⁾ „V této době nechci nic zameškati, co by mohlo pomoci našemu vůdci,“ píše 2. 4. 1940. Filmem *Žid Süß*, který v té době točil, tato slova skutečně potvrdil.

Dalším okruhem otázek, které souvisely s realizací filmu, byl problém scénáře a Harlanových zásahů do něj. Na otázku, co vlastně změnil na scénáři, odpověděl: „Jeho hnusné pojetí.“ Ale u soudu se ukázalo, že scény, které vrcholně vyhovovaly Goebbelsovým intencím, připsal do původního scénáře Harlan sám. V jiné souvislosti o tomto problému tvrdí: „Umělec, který chce být historicky pravdivý, nesmí za žádnou cenu měnit historii a ukazovat ji zkresleně nebo nepravdivě. Proto jsem i před psaním svého scénáře pro »Žida Süsse« prostudoval všechny historické prameny, zejména i soudní

11) „Prací v německé kinematografii je Veit Harlan dokonale uspokojen. Pracuje jako režisér s naprostou uměleckou volností, nejsou ve své umělecké působnosti ničím omezen a máje k dispozici technicky znamenitě vybavené německé filmové ateliéry. Může realizovati všechny své režijní představy, přičemž není omezován ani nedostatkem času, ani omezením výrobních nákladů. Jeho práce je také příslušnými kruhy plně hodnocena a oceňována.“ Dr. B. Rádl, *S Veitem Harlanem ve stínu kopule sv. Mikuláše*. „Kinorevue“ 6, 1940, č. 50 (31. 7.), s. 405. Článek je z doby, kdy Harlan natáčel v Praze scény pro *Žida Süsse*.

12) „Věstník“ 1949, č. 13, s. 151.

13) „Prvním režisérem filmu se určil Peter Paul Brauer sám. Chtěl si získat zásluhu. To chtěli mnozí jiní také. Existovaly totiž tyhle krásné daněproště vánoční šeky, takhle kolem 20 000 ŘM a to si můžete mysliti, ty byly každému vítány. 99% všech herců se tady setsakramentsky snažilo je dostat a chtělo se pánům zalíbit. Jestliže se zde mluví něco jiného, tak je to úmyslně vyslovená nepravda. [...] Samozřejmě mohl se bránit [Harlan], a to s úspěchem, ovšem s rizikem, že se octne v hospodářských nesnázích. [...] Jednak nedělal bych film, jenž přináší lidem smrt, a pak jsem skromný člověk. Nekoupil jsem si vilu, kdežto Harlan měl velké závazky.“ „Věstník“ 1949, č. 17, s. 191.

14) „Věstník“ 1949, č. 13, s. 151.

15) Dr. Iltis, *Je Veit Harlan vinen?* „Věstník“ 11, 1949, č. 18 (6. 5.), s. 205.

16) Tamtéž.

17) Např. v dopisu z roku 1934 říšskému filmovému intendantovi: „Vím, co znamená nacionálněsociální revoluce pro lidové divadlo.“ O Gustavu Fröhlichovi napsal: „Fröhlichův postoj je pobuřující, je to neněmecký chlap; myslím, že by bylo nejlepší, kdyby se stal frontovým vojákem a naučil se tak kázni.“ „Věstník“ 1949, č. 13, s. 151.

spisy Süssova procesu, abych se nikde neodchýlil od pravdy.¹⁸⁾ Ke změnám ve scénáři vedla i Harlanova cesta do Polska, kde studoval zvyky ortodoxních židů, jejich ritus a způsob jejich života v ghettu. Na základě této cesty vznikla např. scéna oslav svátku Purim, podle Harlana svátku vítězství židů nad árijci, svátku porobení křesťanů.¹⁹⁾ Harlanem připsaná byla i scéna mučení křesťanů a scéna zprznění Dorothey.

S převzetím režie a změnami scénáře úzce souviselo i herecké obsazení filmu. V podstatě všichni herci odpovídali Harlanovu krédu, že „herec, který chce zaujmout a získat srdce diváků, nesmí mluvit a růst jenom z momentálního pocitu, nýbrž že musí být nehlouběji přesvědčen o každém slově, které pronáší“.²⁰⁾ S účinkováním Wenera Krauße ve filmu nebyly žádné potíže, naopak Krauß své role přijal s nadšením.²¹⁾ Jisté těžkosti nastaly s obsazením role konzulenta Sturma, kterou několik herců, např. Emil Jannings nebo Willi Forst, odmítlo přijmout. Nakonec úlohu převzal Eugen Klöpfer. Skutečně největší problémy měl ovšem Harlan, ale dokonce i Goebbels, s obsazením role titulní. „Rytíř smutné postavy“ Ferdinand Marian na filmu participovat nechtěl a udělal všechno možné, aby k tomu nedošlo. Byl nakonec donucen roli Süssa sehrát, ale jeho svědomí bylo tímto činem prokazatelně zatíženo a po válce spáchal sebevraždu. Během Harlanova procesu se causa Marian řešila jako jedno z dílčích témat. Marian musel brát při převzetí této úlohy ohledy na svou nevlastní dceru – míšenku, která mohla být v rámci nacistické mašinérie „semleta v mlýnu konečného řešení“.²²⁾ Snažil se stanovit výši svého honoráře za film tak, aby byl neúnosný, a požadoval přemrštěnou gáži 120 000 ŘM (Werner Krauß za své role obdržel pouhých 50 000 ŘM), kazil filmové zkoušky, aby byl shledán nezpůsobilým. Měl dokonce osobní rozmluvu s Goebbelsem, kde se odvážil poznamenat, že „Žid Süss by nevyhovoval vkusu německého obecnstva“. Goebbels na to odpověděl: „Bohudík, pro příštích deset roků rozhodují já a nikoli vkus německého obecnstva, které filmy se budou natáčet. Touto poznámkou připravil jste se o čest přijmouti úlohu z mých rukou; zbývá vám jediná šance: převzít úlohu z rukou mého pobočníka v předsíni.“²³⁾

Ve prospěch mrtvého Mariana svědčil i Wolfgang Liebeneiner, který prohlásil, že při seznámení roku 1944 se mu Marian okamžitě omluvil, že roli Süssa převzal, s tím, že

18) Dr. Bedřich Rádl, *Harlan v Praze*. „Kinorevue“ 7, 1941, č. 21 (8. 1.), s. 405.

19) *Srov.: Joseph Wulf, Theater und Film im Dritten Reich*. Gütersloh 1964, s. 398; (C.), *Chystá se film o židu Süssovi*. „Národní politika“ 26. 1. 1940, č. 25, s. 4.

20) *Cesta od herce k režisérovi*. „Kinorevue“ 6, 1940, č. 24 (31. 1.), s. 477.

21) Werner Krauß hrál ve filmu mj. dvě důležité vedlejší role – Süssova tajemníka Lewiho a zázračného rabbi Loewa. Převzal i drobné „roličky“ židovského řezníka, žida vyklánějícího se z okna, zpívajícího žida při příchodu židů do Stuttgartu a další. Harlan o tom sám mnohokrát hovořil: „Udělal jsem to ovšem úmyslně. Neměl jsem pro role židů herce, u kterých by nebylo nebezpečí, že budou působit poněkud karikaturisticky. Proto jsem raději nechal hrát všechny tyto roličky hercem jediným, a to nikým menším než Wenerem Kraußem, jehož vynikající umění mi dávalo jistotu, že úlohy dopadnou správně.“ Krauß byl pro film vybrán na základě svého ztvárnění Shylocka, role, kterou si ještě během války s velkým úspěchem zopakoval roku 1943 v Burgtheatru. Po válce byl Krauß za svou nacistickou kariéru odsouzen k pokutě 5 000 marek a poté ihned angažován Burgtheatrem. Velkým křížem za zásluhy byl vyznamenán roku 1954 a v roce 1956 byl jmenován mimořádným členem Akademie umění. (O Kraußovi viz: J. Wulf, c. d., s. 9, 10, 398 – 400, 402, 403, 407; „Věstník“ 10, 1948, č. 11 [12. 3.], s. 123, č. 21 [21. 5.], s. 251, č. 34 [20. 8.], titulní list; „Kinorevue“ 7, 1941, č. 21 [8. 1.], s. 417, a L. Baarová, c. d., s. 308.)

22) Zde je na místě podotknout, že Harlanova první žena byla židovka, která byla deportována. To, že se nepokusil své bývalé ženě pomoci, obhajoval Harlan při procesu slovy: „Kdyby se byl Goebbels o takovém pokusu dozvěděl, byla by bývala ztracena.“ „Věstník“ 1949, č. 13, s. 151.

23) Výpověď P. P. Brauera před porotou. „Věstník“ 1949, č. 15 – 16, s. 173.

ktomu byl donucen. U soudu byl také čten dopis jistého německého důstojníka, který se s Marianem setkal ve vlaku v dubnu 1945. Ačkoli se předtím vůbec neznali, herec se hned začal omlouvat, že roli Süsse převzal.²⁴⁾ Nakonec byl u soudu čten Marianův dopis, který napsal krátce před smrtí. V něm se opět omlouval za své účinkování ve filmu a vinil Harlana z toho, že roli musel hrát.²⁵⁾

Soudce v průběhu procesu s Harlanem prohlásil: „O Marianovi mám dojem, že byl skutečně donucen a že opravdu těžce nesl vnucenou mu úlohu. Mám tento dojem, třebaže je mrtev a nemůže zde promluvit, ale o obžalovaném, jenž má možnost mluvit, mluví velmi mnoho, tento dojem nemám.“²⁶⁾

Podíl při přípravě scénáře, ochotné převzetí režie, její spoluúčast – již od obsazování rolí – na tom, že film byl koncipován jako součást antisemitské propagandy, Harlanovy styky s nacisty i jeho denunce – to vše bylo při přelíčení prokázáno. Složitější však bylo, alespoň pro soud, rozhodnout, zda to vše má přímou souvislost s genocidou židovské populace. V rámci toho byla řešena i otázka, zda se film dopustil svým obsahem vůči židům nactiutrhání a urážky na cti.

Harlan, jemuž byly prokázány sympatie k nacismu, které sám veřejně přiznával a hlásil se k nim, samozřejmě antisemitskou tendenci filmu nepřipouštěl, případně se hájil, že právě on antisemitismus filmu zmírňoval. Jeho smýšlení o intencích filmu i o sobě je vyloženo v dopise, který před začátkem procesu zaslal bývalému berlínskému rabínovi Joachimovi Prinzovi. Výslovně tam stojí: „Žádné štvání, nýbrž zpodobení židovského problému uměleckými prostředky, nikoliv zkreslený obraz, nýbrž vyřčení podstaty a lidského obsahu.“²⁷⁾ A před soudem prohlásil: „Ztotožňovat mne s antisemitismem nebo s filmem »Žid Süss«, to by znamenalo naprostou neznalost úkolů režisérových.“²⁸⁾ Pokusil se také svůj problém zevšeobecnit, učinit ho kolektivním problémem, slovy: „Německý národ není tak antisemitský, jak se tvrdívalo a ještě tvrdí. Není tak špatný, jak se dnes líčí.“²⁹⁾ Řekl to čtyři roky po válce, během procesu, kde se hovořilo o koncentračních táborech a vyhlazování židů. Samozřejmě, že tato replika vzbudila mimořádné nadšení u posluchačů, kteří Harlanovi spontánně tleskali.³⁰⁾

Jeden z bývalých příslušníků Hitlerjugend, kteří museli zhlédnout povinně Harlanův film, připustil, že poté, co viděl *Žida Süsse*, přerušil styky se svým přítelem – míšencem.³¹⁾ Dále před soud předstoupil židovský svědek, který přežil genocidu a jehož svědectví se týkalo týrání židů v Sachsenhausenu poté, co se příslušníci SS povinně

24) Srov. „Věstník“ 1949, č. 17, s. 191.

25) „Byl to Harlan, jenž vybíral masky hlavních představitelů, masky vytvářející žádoucí ovzduší nenávisti. Byl to Harlan, jenž se Goebbelsovi zaručil, že Marian je nad ostatní způsobilý pro úlohu žida Süsse.“ Tamtéž.

26) „Věstník“ 1949, č. 15 – 16, s. 174.

27) Dr. I., *Dva světy. (Výměna názorů mezi bývalým nacistou a rabínem)*. „Věstník“ 10, 1948, č. 38 (17. 9.), s. 407.

28) „Věstník“ 1949, č. 13, s. 151.

29) „Věstník“ 1949, č. 15 – 16, s. 174.

30) To, že si sami tvůrci protizidovských filmů snad ani neuvědomovali (a hlavně je to nezajímalo), co činí, může dokládat výpověď autora filmu *Věčný žid* – Fritze Hipplera. Na otázku soudu: „Nebylo vaším úkolem ve svém působišti proměnit Hitlerovy hrozby v čin?“ Hippler odpověděl: „Ne, na to jsem nikdy nemyslel.“ Soudce: „Nechtěl bych být tehdy židem.“ Hippler: „Já také ne, pane předse- do.“ Tamtéž, s. 173 – 174.

31) „Poznal jsem, jak nesprávný a prolhaný byl antisemitismus, ale tehdy mi bylo 18 roků a myslel jsem, že muži jako Veit Harlan nemůžou lhát, a proto jsem jim uvěřil.“ „Věstník“ 1949, č. 17, s. 191.

zúčastnili promítání filmu. Vedení tábora potrestalo židovské vězně bitím se slovy: „To máte za žida Süsse.“

Kristina Söderbaumová, Harlanova manželka a představitelka Dorothey, se snažila soud přesvědčit, že se Harlanovi podařilo, proti Goebbelsovu přání, učinit z filmu „dílo filosemitské“. Během své výpovědi u soudu se zhroutila a obvinila židy jako „lidi proti nám pošťvané“.³²⁾

Závěr její výpovědi vyzněl jako dramaticky podané obvinění žalobců samých. Byli to přece židé, kdo se provinili tím, že došlo k procesu s Harlanem. Oni byli vinni tím, že se mnohým z německé společnosti, kteří by rádi zapomněli, připomínalo židovské vyvražďování a utrpení. Že takto byli konfrontováni se skutečnostmi, které byly z nejotřesnějších. Proto patrně během procesu stranila veřejnost, novináři i diváci neustále Harlanovi, všemožně ho podporovali a dávali mu najevo své sympatie. Soud během procesu publikum neustále napomínal, ale možná, že všeobecná atmosféra, kterou vnášelo do soudní síně právě obecnstvo, rozsudek podstatně ovlivnila.

Státní zástupce na závěr procesního jednání označil Harlana za člověka, který nese svůj podíl viny na vyhlazování evropských židů. V závěrečné řeči dr. Kramer pravil:

„Procesy, jako tento, nejsou dnes v oblibě. Při přelíčení proti ničitelům hamburské synagogy bylo dokonce řečeno doslova: »Tyto procesy nejsou dnes již aktuální.« V určitých vrstvách obyvatelstva ozývá se nevole proti takovým procesům. Čtyři poslední léta lid otupila. Avšak bylo by v zájmu Německa, kdyby soud zjistil, kdo má skutečnou vinu na událostech minulosti a kdo ne. Také intelektuální forma účasti na zločinu je trestná. [...] Harlan otevřel tímto filmem antisemitismu přístup do společnosti. [...] Toto filmové dílo musíme považovat za intelektuální účast na činech, jež nazvali nacisté »konečným řešením židovské otázky«. Harlan se zapojil vědomě do programu nacistů o rasovém pronásledování.“³³⁾

Oprávněnost slov státního zástupce o tom, že Harlan tímto filmem otevřel antisemitismu přístup do společnosti, je možno velmi dobře ilustrovat i kampaní českého tisku z listopadu a prosince 1940. Ve čtvrtek 21. listopadu byl v Praze, v kině Na Příkopech, poprvé uveden *Žid Süß*. Premiéra, jak se můžeme dozvědět z mnoha novin, byla skutečně slavnostní. Zúčastnili se jí pozvaní hosté v čele se zplnomocněncem branné moci u říšského protektora, generálem pěchoty Fridericim, s přednostou kulturně-politického oddělení, ministerským radou, svob. pánem von Gregory, s ministrem obchodu dr. Kratochvílem a s generálním inspektorem vládního vojska, generálem Emingerem. Přítomni byli zástupci úřadů, kulturních institucí a v neposlední řadě také představitelé Českého svazu pro spolupráci s Němci. Slavnostní večer zahájila Česká filharmonie za řízení Karla Šejny Beethovenovou předehrou Egmont. Premiéra dopadla skvěle, obecnstvo bouřlivě tleskalo, nejen po konci filmu, ale i během scén popravý Süsse a vypovězení židů, na věky věků, z Württemberska.

Před premiérou *Žida Süsse* se „serióznější noviny“ (pokud možno) vyhýbaly článkům s výrazně protižidovským obsahem. Otiskovaly protižidovská nařízení stručně a bez komentáře. Byly to oficiální věcné zprávy o postupném vyřazování židů ze společnosti. Právě v listopadu a prosinci 1940 např. o zákazu prodlévat u Plodinové burzy, o zdanění židovského majetku spravovaného pověřenci a o tom, že židovské vkladní a spořitelny

32) Tamtéž, s. 191 – 192.

33) Dr. I., *Ve jménu spravedlnosti nebo ve jménu ďábla?* „Věstník“ 11, 1949, č. 19 (13. 5.), s. 216.

ILUMINACE

Helena Krejčová: „Jsem nevinný“: Süß, Harlan, Čáp a jiní



Ferdinand Marian v roli Süsse. „...nejprve pejzatý vladař ghetta, šířaný rasovou ctižádostí...

knížky a vkladové listy se ruší. Šlo o několik z mnoha nařízení, týkajících se židovského majetku, směřujících k pauperizaci židů. Následovala již jenom stále hlubší degradace lidství, stále dokonalejší vyčlenění z okolní společnosti a nakonec definitivní „vyřazení“.

Na tyto skutečnosti připravoval „řádnou společnost“ i film o židu Süsovi. Na základě jeho promítání, ale jistě i v intencích pravděpodobných interních nařízení, jak o filmu referovat, jak ho využít v protižidovské propagandě, se situace v českém tisku nápadně změnila. Ve všech novinách vyšel, kromě recenze filmu s vyličením obsahu, alespoň jeden ostře protižidovsky zaměřený článek. Při analýze jejich obsahu lze určit základní schémata, kterým se články ve spojitosti s filmem věnovaly: dokumentovaly jím, anebo z něj dokonce odvozovaly, jakousi obecně platnou židovskou mentalitu, specifické metody, které právě a jen židé používají na své cestě za bezohledným ovládnutím křesťanské společnosti. Jako předstupeň židovské světovlády byla nastolena otázka sociálního a politického vykořisťování křesťanů židy. Námětem mnoha příspěvků se stal také „věčný žid“ a „prznění“ árijské rasy. Vyznění textů cíleně směřovalo k úvahám o smyslu a úloze „aktuálního programu revolučních přeměn“. V souvislosti s tím byla někdy už implicitně přítomna touha po „Endlösung“. Obsahům článků adekvátně odpovídaly i jejich výrazné titulky – a také jejich jazyková úroveň.

Jedny z prvních novin, které se problematice filmu *Žid Süß* věnovaly, byla NÁRODNÍ



*...pak podlézavě intrikujících a v přízeň se vtírajících vévodův rádce.“
(České slovo 26. 11. 1940.)*

POLITIKA. Již v říjnu 1939, v článku „První německý protižidovský film. Objektivní vyličení »Žida Süssa«“, ³⁴⁾ seznamovala čtenáře s projektem filmu. V lednu, pod názvem „Chystá se film o židu Süssovi. Nový velký film Veita Harlana. Jak Feuchtwanger zkreslil historickou pravdu“, ³⁵⁾ byli čtenáři zevrubně informováni o obsazování židovských rolí (titulní role ještě obsazena nebyla) i o Harlanově studijní cestě do Polska. ³⁶⁾ Po premiéře byl na první straně otištěn nepodepsaný článek „Film obranou proti Židům. Velký zájem o protižidovské filmy. Pravá tvář židovstva“, ³⁷⁾ v němž se čtenáři mohli dočíst, že v antijudaismu je Německo Čechům velkým vzorem a že by se měli spolu s Němci „vydat na vítězný pochod“ proti židům. Autor vyjádřil i svou nezlomnou víru, že film, který byl u diváků přijat s porozuměním, splní i u nás své poslání.

Jinou cestu zvolilo ČESKÉ SLOVO. Před premiérou otisklo článek „Kolik je na světě Židů“. ³⁸⁾ Na základě „spolehlivé“ statistiky, která se při sčítání lidu neomezuje na hlediště náboženské, ale pracuje i s hlediskem rasovým, došel autor k závěru, že na světě je minimálně 23 milionů židů. Sestavil také seznam „postižených států“ podle procentuálního zastoupení židovské populace, která v nich žila.

Článek „Zhouba cizí rasy“ ³⁹⁾ byl již zcela ovlivněn filmem, který podle autora ukazuje na konkrétním historickém příkladě židovskou cestu za světovládou. Nejdříve jde o peníze, potom o moc, následuje ovládnutí celé společnosti – a to vše nakonec vede k „vyhlazení křesťanských národů“. Židé jsou navíc zhoubou původního duchovního úsilí árijské rasy. Kromě toho také kazí křesťanskou mravnost a „čisté lidství árije“. V době bombardování Londýna si autor neodpustil pasáž o židovské Anglii. ⁴⁰⁾ Na závěr pak vznesl požadavek, aby film nejen povinně navštívili studenti, ale i každý řádný občan, který tak pochopí, jak byl židy ovládnut.

Až poté následovala recenze filmu s názvem „Slavnostní předvedení »Žida Süssa«“, ⁴¹⁾ v níž byl Harlan chválen za to, že se mu podařilo natočit velkolepou historickou fresku. Na rozdíl od jiných recenzí zde filmový zpravodaj vyzdvihuje především dva herecké výkony – Heinricha Georga, který hrál vévodu Karla Alexandra, „a vedle této krevnaté postavy jako zcukovaná zauzlina zvráceného charakteru Ferdinand Marian v roli Žida Süssa Oppenheimera ... smetený parazit, který končí svůj kalný život v šibeniční kleci“.

O údajném ovládnutí českého národa židy pojednával text Jindřicha Bartoše „Ochrana

34) s., *První německý protižidovský film*. „Národní politika“ 11. 10. 1939, č. 286, s. 4.

35) (C.), *Chystá se film o židu Süssovi*. „Národní politika“ 26. 1. 1940, č. 25, s. 4.

36) „Veit Harlan se ke studiu židovského prostředí odebral do ghetta několika polských měst a zúčastnil se také židovských bohoslužeb v několika synagogách. O svých dojmech z této studijní výpravy napsal do berlínského »Angriffu« a praví, že židovské bohoslužby a život v ghettu na něho působily odporně. Židé vyrazili při bohoslužebném zpěvu podivné hrdelní zvuky, skoro jako při jodlování, a skončili bohoslužbu asiatským tancem, prováděným ve stavu jakéhosi šíleného vytržení. Tyto bohoslužby o slavnosti Purim budou také jednou z vrcholných scén filmu.“ Tamtéž.

37) *Film obranou proti Židům*. „Národní politika“ 27. 11. 1940, č. 330, s. 1.

38) Ceps, *Kolik je na světě Židů*. „České slovo“ 20. 11. 1940, č. 272, s. 5. Tento článek vyšel také tentýž den i v Národní práci.

39) kl, *Zhouba cizí rasy*. „Nedělní České slovo“ 24. 11. 1940, č. 47 (276), s. 1 – 2.

40) „Nedělala však něco podobného židovská Anglie proti Evropě? Nebyla i ona ochotna pomoci Senegalců a jiných černých ras v letošní válce ve Francii upevňovat židovské jho nad arijskou Evropou?“ Tamtéž, s. 1.

41) íř, *Slavnostní předvedení »Žida Süssa«*. „České slovo“ 26. 11. 1940, č. 277, s. 4.



Vévodovo poselstvo ve frankfurtském ghettu, scéna s českým židovským komparesem, pravděpodobně natočená na Barrandově. „Jestli vina, že jsme byli zbabělci, se nás dotýká – a je jisto, že se nás částečně dotýká právem – pak byste svou odpověď měli řídit i na adresu těch, jejichž jménem mluvíte a bojujete: tedy na adresu rabína, jenž nás poučoval o rituálu ve Staronové synagoze v Praze, na adresu kantorů, kteří při natáčení filmu v synagoze zpívali. Bez nich bychom přece byli nemohli film ani natočit! V roce 1939 pražští židé nebyli v žádném koncentračním táboře a nebyli nikterak omezeni ve své osobní svobodě. Sta a sta židů se zúčastnilo filmování ze strachu, že jinak budou zavřeni. Chápu jejich strach, ale co se jim mohlo stát? Nic víc, než co se mohlo stát mně, kdybych se býval zdráhal splnit rozkaz Goebbelsův... Jsem dalek toho, obviňovat tyto ubohé lidi, jestliže však tvůrci tohoto filmu jsou Vámi veřejně pranýřováni, pak smím já jejich jménem říci: stejnou spravedlnost pro všechny!“ Harlan v dopisu L. Feuchtwangerovi z roku 1949.

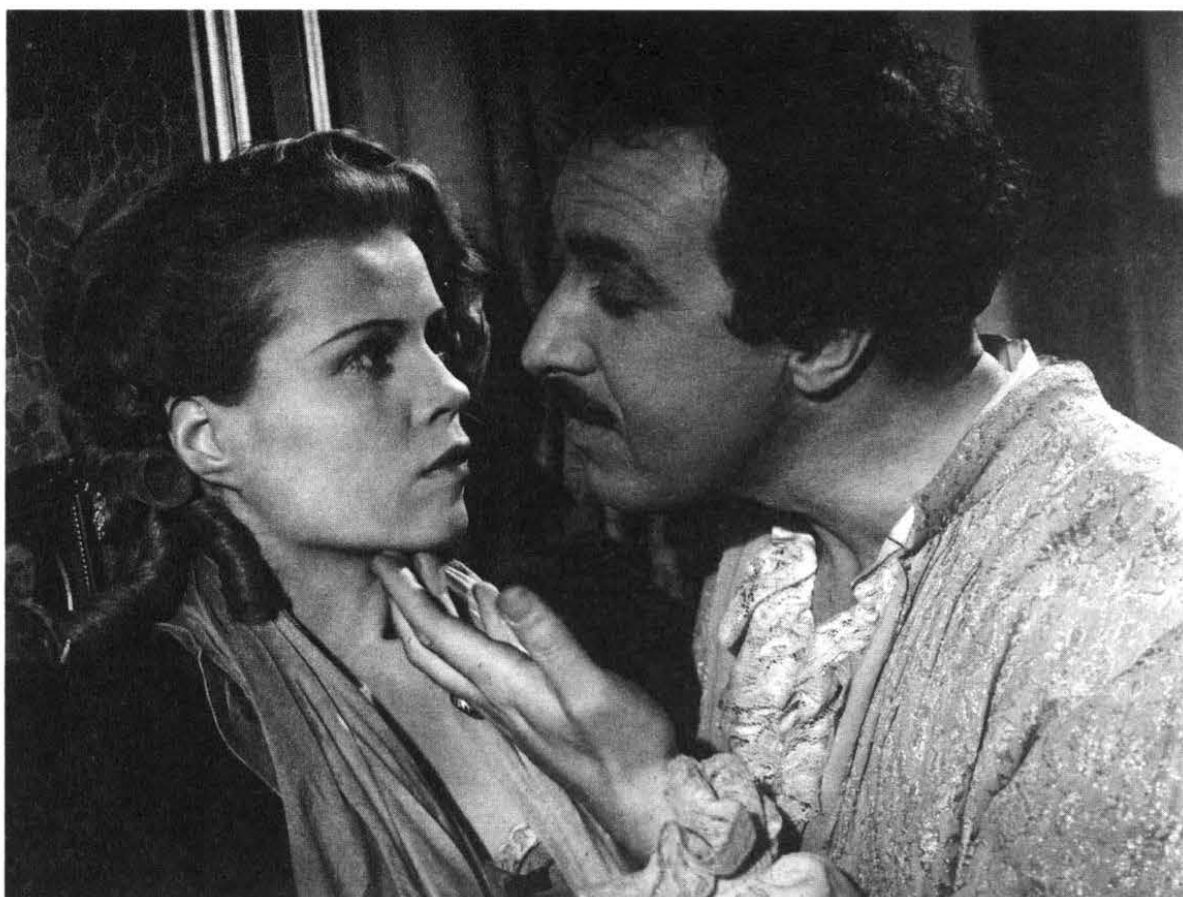
české cti a krve“.⁴²⁾ Demagogická úvaha, věnovaná „řešení židovské otázky“, v níž by Čechům mělo být vzorem Německo.⁴³⁾

Tentýž den vyšla i zpráva „Padesát tisíc Pražanů zhlédlo již film o zápasu s židovstvem. Úspěch velkofilmu »Žid Süss«. Nová blamáž šeptané propagandy, která hlásala bojkot tohoto díla.“⁴⁴⁾ Článek oceňoval návštěvnost filmu a jeho mimořádně pozitivní

42) Jindřich Bartoš, *Ochrana české cti a krve*. „České slovo“ 17. 12. 1940, č. 295, s. 1 – 2.

43) „Židovskou otázku nelze řešit jen polovičatě a jen formálně, neboť bez zákonité a přísně prováděné ochrany české krve a cti nezbavili bychom se u nás nikdy židovského moru. Český národ nechce a nesmí spět k úpadku, neboť má před sebou slibnou budoucnost. A právě proto se český národ chce a musí zbavit židovského jedu. V zájmu své arijské hrdosti a v zájmu své vlastní budoucnosti.“ Tamtéž, s. 2.

44) Úspěch velkofilmu *Žid Süss*. „Večerní České slovo“ 17. 12. 1940, č. 296, s. 4.





„A na cestě za svým pobavením nezastavovali se před ničím, ani před násilným získáváním arijských žen, které poníženy a zneuctěny židovskými otrokáři, skákaly do vody a braly si životy, zatímco jejich mužové byli mučeni, doslova fyzicky i duševně.” (Expres 22. 11. 1940.)

ohlas u obecnosti, které pochopilo, že jediným nepřítelem je světové židovstvo. Pozoruhodná je závěrečná věta o tom, že šeptaná propaganda „svého času důrazně vybízela českou veřejnost k bojkotu tohoto filmu“. Je to vlastně jediná zmínka, nasvědčující, že film vzbuzoval u části pražské populace také odpor.

Vůbec první recenze filmu, do níž je zároveň začleněno i vyvození společenských a politických důsledků, byla publikována v EXPRESU pod názvem „Žid Süß“ – aktuální i dnes.⁴⁵⁾ Referent byl otřesen scénou „prznění rasy“. Konstatuje, že židům při jejich vzestupu ke světovládě šlo vždy zároveň také o zotročení árijců, o „jejich majetky a jejich krásné dcery“. Má-li v záplavě sledovaných článků této doby vůbec smysl pokoušet se označit některý z nich za „nejodpornější“, tento by určitě aspiroval na významné postavení.

NÁRODNÍ LISTY zahájily svou sérii příspěvků přetisknutím zprávy ČTK pod titulkem „Slavnostní premiéra filmu »Žid Süß«“. Na rozdíl od většiny jiných novin oficiální zprávu nerozšiřovaly úvahami svých recenzentů. Následujícího dne již ale vyšel úvodník „Konec »Žida Süsse«“, ve kterém bylo vyzdviženo to, že film není jen záležitostí pro odbornou kritiku, že se jedná především o politickou záležitost, o „dokument“, přinášející historické poučení zásadní důležitosti. Text konstatoval nejen škodlivost českého a židovského soužití, ale přicházel také s požadavkem, aby se Češi jednou provždy se svými židy vypořádali. Vzorem k tomu mělo být opět „řešení židovské otázky“ v Německu. Vyznění článku volalo po uskutečnění „konečného řešení“.⁴⁹⁾

Pod názvem „Co jsme viděli“⁵⁰⁾ byl snímek recenzován jako film, který „naučí vidět židovské kořistnictví v pravém světle a přispěje k převýchově mentality“.

Skutečnost, že se antisemitismus začínal v tisku této doby šířit obecněji, ilustruje v Národních listech také článek „Dostojevského výstraha před židovstvím“.⁵¹⁾

I NÁRODNÍ PRÁCE nejprve přinesla zprávu ČTK, ale rozšířenou o komentář na téma „věčný žid“: „Film o nadvládě Israele. Pražská premiéra filmu »Žid Süß«“. Její večerní list publikoval tentýž den příspěvek „Žid Süß podle pravdy a podle skutečnosti“.

45) HAR, „Žid Süß“ – aktuální i dnes. „Expres“ 22. 11. 1940, č. 274, s. 4.

46) A pokračuje: „Chtěli bychom se při této příležitosti zmínit i o skutečnosti, že ještě dnes se nejen v Praze, ale i v celém Protektorátě najdou případy, že arijské dívky a ženy nepochopily dobu a že stále ještě jsou milenkami, někdy dokonce i ženami židů, kteří si je koupili a kupují za peníze, vydřené na arijských. Nejen to, ale tyto ženy chodí a stýkají se docela klidně s arijskou společností, chodí po ulicích se svými židovskými milenci a ochránci a docela nic jim nevádí, že žijeme v roce 1940. Odpovídáme jim vřele, stejně jako všem ostatním, aby se šly podívat na tento historický film, doporučujeme jim, aby se trochu zamyslely a vyprávěly svým milencům a manželům, jak to v tom filmu bylo a jak to dopadlo a aby si od těchto svých židovských milenců nechaly poradit, když samy nemají rozum. Tehdy byla totiž taková doba, že se ještě ctily staré zvyky a zákony a Žid, který se opovážil fyzických styků s arijskou ženou, byl zcela prostě a bez vyzývání jakýchkoli falešných hesel pověšen. Tamtéž.“

47) Slavnostní premiéra filmu »Žid Süß«. „Národní listy“ 23. 11. 1940, č. 320, s. 4.

48) -er-, Konec »Žida Süsse«. „Národní listy“ 24. 11. 1940, č. 321, s. 1 – 2.

49) „Konec Žida Süsse se dnes stává symbolem pro odstraňování židovského vlivu v Evropě vůbec. Po Říši přišly na řadu také jiné oblasti, kde dříve živel, omezovaný po právu v Říši, stále požíval mocné ochrany. Ale časem padly také zbývající bašty židovského vlivu a Židé, kteří činně spolupůsobili při rozdmýchávání válečného požáru nad Evropou, vzali svou odplatu. Dnes už velká část Evropy zahájila účtování se svými Süssy. Že také my, je samozřejmé.“ Tamtéž, s. 1.

50) jr., Co jsme viděli. „Národní listy“ 27. 11., č. 324, s. 4.

51) V. S., Dostojevského výstraha před židovstvím. „Národní listy“ 10. 12. 1940, č. 337, s. 1.

52) Film o nadvládě Israele. „Národní práce“ 23. 11. 1940, č. 321, s. 4.

Velký historický obraz doby, kdy židovstvo snilo o dobytí moci“.⁵³⁾ Obsah filmu je konfrontován s autorovým viděním židovského problému: „Film »Žid Süß« je historií Věčného Žida, je to film zachycující jednu z jeho nesčetných grimas.“

Den poté, přesně v linii odborářských novin, se úvodník „Moderní upíři“⁵⁴⁾ zabýval národnostním a sociálním útlakem dělníků ze strany mezinárodního židovstva. Dělníci údajně již dávno poznali, že židovský problém musí být vyřešen v zájmu národním a sociálním. Poprvé tu byli čtenáři upozorněni, že jména těch, kteří na jejich práci „parazitovali“, je možné nalézt v Průmyslovém Kompas. Národní práce je tak v té době jediným „seriózním“ periodikem, které se snaží na základě tohoto upozornění „věčného žida“ personifikovat a konkretizovat. „Liberalisticko-kapitalistický řád“, jehož tvůrci byli židé, je, podle autora, konečně nahrazován národním socialismem.⁵⁵⁾ Ve stejném duchu byl napsán rovněž úvodník „Také náš nepřítel“,⁵⁶⁾ kde se stejný autor opět snaží citově působit na sociálně slabší vrstvu obyvatelstva.

Recenze „Veit Harlanův »Žid Süß«“⁵⁷⁾ se konečně zabývala filmem z odborného hlediska.

Článek ve VENKOVĚ „Zfilmovaný »Žid Süß« uveden v Praze“⁵⁸⁾ je pouhou tendenčně rozšířenou zprávou ČTK o premiéře. Pod titulkem „Žid Süß“⁵⁹⁾ byla filmová recenze otištěna ve Večeru. Tento list se k filmu vrátil ještě v drobném článku „Boj proti moci židovstva“.⁶⁰⁾ Informuje o tom, že z iniciativy bratra dr. Křemena z Národního souručenství uspořádá spolek Radost ze života slavnostní představení filmu za poloviční cenu.

V A-ZET pod názvem „Před 725 lety byly vydány první protižidovské zákony“⁶¹⁾ apeloval autor tentokrát především na katolickou veřejnost, aby si uvědomila, že katolictví bylo vždy těsně spojeno s antisemitismem.⁶²⁾ Úvodník „Židovské zločiny. Poučení z filmu“⁶³⁾ je nesen přesvědčením, že protižidovská nařízení jsou stále nedostačující. Samotné recenzi filmu v A-ZET byl věnován jeden sloupec článku „Tři novinky z filmového týdne“.⁶⁴⁾

Poměrně značný prostor poskytly židovské otázce LIDOVÉ NOVINY. Příspěvek „Židovské zlo ve světle filmu“⁶⁵⁾ vyzývá českou veřejnost, aby „se nad židovskou otázkou

53) cs., *Žid Süß podle pravdy a podle skutečnosti*. „Národní práce“ 23. 11. 1940, č. 273, s. 1.

54) np., *Moderní upíři*. „Národní práce“ 24. 11. 1940, č. 322, s. 1.

55) „Liberalisticko-kapitalistický řád je dnes v sutinách. Nové společenské zřízení rodí se ve znamení úcty k práci a nenávisti proti příživnictví. Logickým důsledkem tohoto principu je důsledné a nekompromisní vyřešení židovského problému. Náš národ, který se přihlásil k účasti na výstavbě nové Evropy, může vyřešením židovské otázky jedinež získat. Může tak učinit radostně, poněvadž Židé nikdy nesrostli s naším národem a nepřispěli k jeho národnímu a kulturnímu zmohutnění. Byli u nás cizím živlem, který vyssával příživnický naše národní síly.“ Tamtéž. Po válce pak jen stačilo nahradit slovo „žid“ slovem „kapitalista“, později „nepřítel socialismu“ a mohlo se tisknout dál.

56) np., *Také náš nepřítel*. „Národní práce“ 26. 11. 1940, č. 324, s. 1.

57) -Ark., *Veit Harlanův »Žid Süß«*. „Národní práce“ 29. 11. 1940, č. 327 s. 8.

58) Hk. (Cs.), *Zfilmovaný »Žid Süß« uveden v Praze*. „Venkov“ 23. 11. 1940, č. 276, s. 2.

59) bm, *»Žid Süß«*. „Večer“ 23. 11. 1940, č. 275, s. 7.

60) *Boj proti moci Židovstva*. „Večer“ 18. 12. 1940, č. 296, s. 5.

61) ceps, *Před 725 lety byly vydány první protižidovské zákony*. „A-Zet“ 26. 11. 1940, č. 227, s. 7.

62) „Všichni vynikající papežové byli přísnými antisemity, kteří ve své činnosti vždy směřovali k tomu, aby Židé byli považováni za podřadný národ, který se nesměl mísit s křesťany.“ Tamtéž.

63) fm, *Židovské zločiny. Poučení z filmu*. „A-Zet“ 27. 11. 1940, č. 228, s. 1.

64) AFŠ, *Tři novinky z filmového týdne*. „A-Zet“ 27. 11. 1940, č. 227, s. 8.

65) r, *Židovské zlo ve světle filmu*. „Lidové noviny“ 24. 11. 1940, č. 599, s. 2.



Scéna, která rovněž sklídila při pražské premiéře potlesk a která skýtala návod na „řešení židovské otázky“ – vypovězení židů z Württemberska.

zamyslela a jednou provždy se s ní vypořádala“. V tomtéž čísle je i recenze filmu, která podrobně seznamuje čtenáře s jeho dějem a chválí vynikající herecké obsazení i režii tohoto „výchovného politického filmu“.⁶⁶⁾ Následoval úvodník „Nepřítel mezi námi“,⁶⁷⁾ v němž se jeho autor zabýval, inspirován Harlanovým filmem, různými aspekty destruktivního působení židovského živlu na člověka, včetně toho, jakým způsobem se židé, kteří ostatně vyvolali nynější válku, pokoušejí manipulovat celým lidstvem. Pozornost je tu věnována i svérázně interpretované židovské sociální struktuře a samozřejmě též blahodárnosti protižidovských opatření.⁶⁸⁾

Tento výtah z produkce našich novin dokládá nejen to, jak byla česká společnost doslova ze dne na den atakována protižidovskými pamflety, inspirovanými uvedením filmu do kin, ale svědčí také o umné demagogické manipulaci širokým spektrem čtenářských vrstev. Byl jim jednoznačně a tendenčně podsouván viník jejich problémů. A při té

66) če, *Žid Süß*. „Lidové noviny“ 24. 11. 1940, č. 599, s. 8.

67) az, *Nepřítel mezi námi*. „Lidové noviny“ 26. 11. 1940, č. 602, s. 1.

68) „V českém veřejném životě se už dávno diskutuje o problému židovském a úřední místa už také vydala řadu nařízení, jichž vzorem byly norimberské zákony a jejichž smyslem je vyloučit Židy z vlivu na náš politický, hospodářský i kulturní život. Avšak úřední opatření sama o sobě nestačí rozřešit problém celý. Je zapotřebí seznámit veřejnost s celou problematikou židovské otázky, aby poznala živou souvislost mezi úředními opatřeními a vlastním zájmem.“ Tamtéž.

příležitosti jim byl implantován problém, který do té doby nemuseli vůbec pociťovat. Stačilo na něj upozornit, což ovšem bylo žádoucí učinit co nejvěrohodněji, „vědecky“, „kulturně“. Skutečností je, že toto antisemitské vzepětí bylo spjato s premiérou filmu *Žid Süß* a lze předpokládat, že této propagandě skutečně mnoho lidí podlehl, což umožnilo následný celkem laxní postoj české veřejnosti k deportacím židů.

Film sám byl v premiérovém kině Na Příkopěch promítán čtyři týdny (potom byl uváděn v kině Metro) třikrát denně, v neděli pětkrát. Svědčí to o tom, že zájem veřejnosti byl mimořádný. V polovině prosince přijel do Prahy Veit Harlan, aby zde natočil některé záběry nově připravovaného filmu *Velký král*. A při této příležitosti se ve všech novinách opět upozorňovalo na divácky tak úspěšný film *Žid Süß*.⁶⁹⁾

Uvedené články jsou zároveň dokladem toho, že veřejný antisemitismus, který byl stále ještě, alespoň v Čechách, udržován na „vedlejší koleji“, se najednou stal součástí každodennosti a čímsi pochopitelným a opodstatněným, společensky přijatelným. Soud v Hamburku se přiklonil k názoru, že k vyvražďování židů by došlo tak jako tak, nezávisle na jakékoli propagandě. Zdá se však, že povážlivě podcenil úlohu společenského klimatu a váhu, kterou hrál všeobecný přístup „árijských“ spoluobčanů k židovskému údělu. K propagačním kampaním nedochází bezdůvodně, dokonce i jejich původci je potřebují, aby jejich prostřednictvím našli potvrzení svých záměrů. Rozdmýchávání protizidovských vášní nebylo zřejmě ani „zbytečné“, ani „neúčelné“. Svědčí o tom i ta skutečnost, že na dobytých východních územích, kde film zhlédlo přibližně 20 milionů lidí, byl *Žid Süß* promítán těsně před plánovanou deportací nebo likvidací ghett, aby si lidé, kterým bylo předvedeno „co to je židovství“, rozmysleli postiženým židům případně pomáhat.⁷⁰⁾ Je těžké upírat Goebbelsovu ministerstvu propagandy zásluhu na tom, že se to zdařilo. Stačí, že to udělal soud v Hamburku.

Na konci svého plaidoyeru žádal státní zástupce dr. Kramer, aby byl Veit Harlan odsouzen ke dvěma letům vězení a pokutě 105 000 marek.

23. dubna 1949 vynesl soud rozsudek: „Ve jménu spravedlnosti: Obžalovaný Veit Harlan se zproštuje obžaloby, vinící jej ze zločinů proti lidskosti.“⁷¹⁾ Soud sice dospěl k závěru, že film je antisemitikum, natočené ve službách nacistické propagandy, a že značnou část odpovědnosti za toto vyznění filmu nese Harlan jako scenárista a režisér. Soud však neshledal „příčinnou souvislost“ mezi natočením filmu a deportacemi a genocidou židů. Při vynesení rozsudku byla také řečena tato pozoruhodná slova: „Filmem nebylo dotčeno náboženské cítění židů. [...] »Skutečnosti« filmu rovněž nepředstavují urážku pro židy, tou by mohl se stát jen úsudek, jež by si veřejnost učinila o židech po zhlédnutí filmu.“⁷²⁾

Po vynesení rozsudku obecnstvo v soudní síni tleskalo. Harlan za provolávání „Národ ti blahopřeje!“ byl svými obdivovateli ze soudní síně vynesena na ramenou. Státní zástupce podal proti rozsudku odvolání k nejvyššímu soudu v Kolíně nad Rýnem. Vynesení rozsudku vyvolalo samozřejmě rozhořčení a protesty u německých židů. Odmítali se

69) Harlan, který v Praze točil již *Žida Süsse*, byl městem nadšen a neustále zdůrazňoval, že musí o Praze natočit film. Tuto ideu také realizoval, když roku 1942 natočil *Zlaté město* (Die goldene Stadt), film s protičeskou tendencí, kde byla Praha prezentována jako prostor prodchnutý německým duchem.

70) J. Wulf, c. d., s. 9, 400, 409.

71) „Věstník“ 11, 1949, č. 19 (13. 5.), s. 216.

72) Tamtéž.

smířit s tím, že vinni jsou pouze ti, kdo páchají fyzické násilí, ale nikoliv ti, kdo k němu nabádají.

„Přece musejí Harlana odsoudit, nebo by to celé bylo jenom divadlo,“ řekl 9. dubna významný herec Paul Hörbiger.⁷³⁾ Vše bylo zbytečné. V roce 1950 natočil Veit Harlan svůj první poválečný film. Jenom to nebyl film o Sokratovi, jak původně zamýšlel.

V dopise Lionu Feuchtwangerovi použil Harlan nejen zcela nepravdivá tvrzení, ale dopustil se, patrně vědomě, i nepřesností. V roce 1939 v Praze záběry pro film *Žid Süß* nenatáčel. Bylo to až v červenci roku 1940, jak o tom svědčí i výše citované novinové články. Tento časový posun, v historické perspektivě bezpředmětný, byl velmi významný pro osud židů na našem území. „Nebyli nikterak omezeni ve své osobní svobodě,“ píše Harlan. Nikoli, byli velmi omezeni, nesměli už zastávat svá zaměstnání, nesměli vlastnit majetek, nesměli, nesměli, nesměli. Také chodit do kin. Zatímco Veit Harlan si pořídil vilu a sbíral obrazy, oni již byli o všechny podobné věci připraveni. Rok po pražské premiéře Harlanova filmu přišli ti první i o těch 50 kg, které si směli vzít s sebou do transportu. A velká většina ostatních je postupem doby následovala.

Po válce, kdy se většina společnosti seznamovala s tím, co vše se dělo, a byla těmito skutečnostmi otřesena, píše Harlan:

„Co se jim mohlo stát? Nic víc, než co se mohlo stát mně.“ Tedy žít několik let z úspor v ústraní. To se ovšem podařilo jen mizivému procentu českých židů, kteří stačili emigrovat, mnozí zcela bez prostředků. V těchto souvislostech vyznívá jeho požadavek „stejnou spravedlnost pro všechny“ jako vrcholný cynismus. V době, kdy toto žádal, již neexistovaly Majdanek, Treblinka, Osvětim a jiné vyhlazovací tábory. A židovskému komparsu se již nemohlo dostat osvobozujícího rozsudku.

Podle názoru soudu nebyl Veit Harlan odpovědný za společenský dopad svého filmu, přesněji řečeno, soud tento dopad nepovažoval za relevantní součást toho, co se „později“ se židovskými spoluobčany dělo. Proto byl, za jásotu publika, osvobozen.

Těsně před zahájením procesu s Harlanem byl vrchním amsterodamským rabínem jmenován J. Oppenheimer, narozený ve Frankfurtu nad Mohanem. V tomtéž městě, odkud došlo před dvěma stoletími k „invazi“ židů pod vedením Josefa Süsse Oppenheimerova do Stuttgartu. Historický paradox? Jsou mezi námi lidé, kteří v této skutečnosti uvidí symboliku „božích mlýnů“. A jsou mezi námi lidé, kteří v tom uvidí symboliku „věčného žida“. Mezi ty druhé patřil bezesporu Veit Harlan a...

* * *

Necelé dva měsíce po pražské premiéře *Žida Süsse* otiskl Arijský boj komentovaný dopis L. L. z Moravské Ostravy pod názvem „Čekáme na film s protizidovskou tendencí“.⁷⁴⁾ Arijský boj doporučoval filmovým pracovníkům za námět podobného projektu román Svatopluka Innemanna Prokletá rasa, který byl na jeho stránkách uveřejňován na pokračování. Za jedenáct měsíců se Arijský boj a jeho příznivci dočkali, i když román, který redakce navrhovala, zfilmován nebyl.

Od 21. listopadu 1941 byl v Praze promítán film *Jan Cimbura*, natočený podle románu

73) „Věstník“ 11, 1949, č. 18 (6. 5.), s. 205.

74) „Zatímco v Říši vyrobila už německá filmová produkce mnoho krásných a hodnotných filmů s tendencí protizidovskou, česká filmová produkce nehnula v této věci ještě ani prstem, ač by zrovna zde nalezla mnoho vděčných a hodnotných námětů z českých dějin.“ „Arijský boj“ 18. 1. 1941, s. 4.

Jindřicha Š. Baara.⁷⁵⁾ Režisér filmu, František Čáp, byl zároveň, spolu s Rudolfem Madranem, autorem scénáře.⁷⁶⁾

Zfilmován byl pouze první díl Baarova románu, do něhož byly začleněny „drobné epizody“ z dílů dalších. Film o Janu Cimburovi, točený v období protektorátu, měl být oslavou české země a českého sedláka. Toto vyznění se režisérovi, autorovi filmové *Babičky* (1940), víceméně zdařilo. Je to však zároveň dílo, ve kterém je zobrazena scéna židovského pogromu – scéna, kterou v Baarovi nenajdeme.

Epizoda o Sodomě, židově krámu a hospodě, je v Baarovi až v díle třetím a je jí věnováno necelých 8 stran textu. Sodoma byla podnikem, kam chodili převážně italští a němečtí dělníci a inženýři, kteří v Putimi stavěli dráhu a most. Místní lidé židovský podnik, až na drobné výjimky, nenavštěvovali.⁷⁷⁾ Po ukončení stavby a odchodu dělníků Salomon Steiner, majitel Sodomy, nenalezl v Putimi obživu, byl místními lidmi hospodářsky bojkotován, a tak nakonec opustil Putim také.⁷⁸⁾

V Čáповě filmu putimské ženy židovi hospodu náležitě vydrancují, vše zničí a Steinera vyženou. Scéna končí záběrem úvozové cesty, po níž odchází drobná postavička žida v kaftanu a s rancem na zádech.

Po premiéře reagovali na *Jana Cimburu* filmoví recenzenti vesměs rozpačitě. Vytýkali filmu mnohé nedostatky a pogromistická scéna, až na několik výjimek, příliš zdůrazňována nebyla, v naprosté většině byla úplně pomíjena. Ve srovnání s recenzemi na *Žida Süsse* se jednalo o diametrální posun, pravděpodobně ovlivněný dvěma skutečnostmi. Tentokrát byl s protizidovskou tendencí natočen český film a byl premiérován v době, kdy již odcházely první židovské transporty. Je velmi pravděpodobné, že zdrženlivost recenzentů zapříčinily právě tyto skutečnosti. Například v článku „Oslava selské práce. Filmové dílo o Janu Cimburovi“⁷⁹⁾ se můžeme dočíst, že film je výborný, ale má i své

75) O týden dříve byl premiérován v Písku, v jehož okolí byl z velké části natočen. Přesně před rokem, 21. 11. 1940, byl v Praze uveden *Žid Süß*.

76) Již 22. 2. 1939 otiskla Národní politika zprávu, že se chystá film o Janu Cimburovi. Jako autor scénáře byl uveden Lomikar Kleiner a měl ho režisovat M. J. Krňanský v produkci Václava Dobeše.

77) „Ale na stráži stojí ženy... Když dvakrát, třikrát stalo se to muži, mlčely, ale když po čtvrté šel si Hlodálek pro výplatu, zastoupila mu cestu žena. »Nezahodím tě a nezahanbím před lidmi, abych pro tebe do Sodomy šla, jdi si, utrať zase výdělek, podepiš novou směnku, opij se, ale pamatuj, v té chvíli, kdy se předními vraty přitlučeš domů opilý, já zadními vraty i s dětmi odejdu k rodičům. Brala jsem si střídmeho a hodného člověka, tomu jsem přísahala věrnost, lásku i poslušnost, ale ne opilci. Ty chceš být Kláskem, ale já nejsem Klásková, mám děti a půl statku patří mně – pamatuj se a zastav, dokud je čas.«

Sklopil hlavu Hlodálek, šel a div že Salomona do tváře neudeřil, když ho zdržovat počal. Ve čtvrthodince se vrátil a na groš ženě peníze na stůl vysázal. Andělové strážní tyhle putimské ženy!“ Jindřich Š. B a a r, *Jan Cimburu*. Praha 1940, s. 275 – 276.

78) „Nikdo proti němu nemluvil, nikdo mu nenadával, nic zlého neučinil, ale nikdo také k němu nešel... Šel tedy on k nim. Chodil mezi sousedy v neděli odpoledne posedět a pohovořit. Klidně ho poslechli, ničím – ani slovíčkem ho neurazili, ale do krámku k němu ani nepáchli.

[...]

Chytrý Salomon poznal, že mu zde pšenice nepokvete, že ženské nemohou zapomenout na »slečinku« a že žárlivě sřeží své muže i před – kořalkou. Zavřel krámek a odstěhoval se kamsi ke Klatovům. Putimští sedláci zdarma ho odstěhovali na ražické nádraží, ženské udělaly za ním tři kříže a nový farář putimský (neboť Hynek Skála zemřel toho roku právě, co se stavěla dráha) si oddychl a řekl vikáři:

»To jsem rád, zase je osada panenskou.«

»Jak to myslíte?«

»Je osadou, ve které není žida.«

Tamtéž, s. 280.

79) Vladimír Zima, *Filmové dílo o Janu Cimburu*. „A-Zet“ 19. 11. 1941, č. 224, s. 4.



Jan Cimbura (František Čáp, 1941)

„kazy a chyby... Bylo by lze namítat i přílišnou rozvleklost scény, kde ženy drancují krčmu Židovu“. Bedřich Rádl v *Kinorevui* napsal: „Film bez problematiky, klidným totem plynoucí od svého začátku až ke konci, v jediném motivu vypuzení Žida ze společenství dědiny se dotýkající dneška a jeho převratných dějů.“⁸⁰⁾ Jak tuto větu Bedřich Rádl myslel, doložil v článku „Český film v roce 1941“,⁸¹⁾ kde o filmu *Jan Cimbura* uvádí: „...scénář neměl už zdaleka té bohatosti, fotografie tu nevyužila možnosti tématu. Herci byli jen průměrní a vkus ne vždy bezvadný.“ Viktor Srkal z *Národní politiky* byl naopak scénou uspokojen. V recenzi „Film o českém sedláku. *Jan Cimbura*.“⁸²⁾ otiskl: „Ve vhodně rozvedené epizodě, ukazující na zlo, které na české vsi způsobil Žid-kořalečník, zaujal hrou a maskou Fr. Roland.“

Ve *Venkově* neměla Nina Bonhardová ve své recenzi filmu o židech ani zmínky. Redakce si ovšem pospíšila s recenzí novou. O dva dny později se čtenáři *Venkova* v článku Čenka Ježka „Zase jednou poctivý český film. Proti nočním motýlům a pro *Cimbura*“⁸³⁾ mohli dočíst: „Působící scénou je i vyhnání Žida z české vesnice, lichvář-

80) Dr. B. R., *Baarův román ve filmu: Jan Cimbura*. „Kinorevue“ 8, 1941, č. 17 (10. 12.), s. 131.

81) Dr. Bedřich Rádl, *Český film v roce 1941*. „Kinorevue“ 8, 1941, č. 20 (31. 12.), s. 155.

82) Viktor Srkal, *Film o českém sedláku. Jan Cimbura*. „Národní politika“ 25. 11. 1941, č. 328, s. 4.

83) Čeněk Ježek, *Zase jednou poctivý český film. Proti nočním motýlům a pro Cimbura*. „Venkov“ 23. 11. 1941, č. 277, s. 3.



Jan Cimbura (František Čáp, 1941)

ského toho upíra. Takových filmů potřebujeme vskutku více. Máme režiséry, máme herce, potřebujeme libret a český film bude konečně na cestě, na níž má být, chce-li plnit poslání kulturní, národní a propagační, které plnit v první řadě má a musí.“ Čeněk Ježek byl, kromě Venkova, zřejmě i čtenářem Arijského boje.

Po válce, v roce 1946, byl František Čáp vyšetřován Komisí pro národní bezpečnost, která měla rozhodnout, zda se dopustil provinění proti národní cti podle dekretu prezidenta republiky č. 138/45 Sb.⁸⁴⁾ V návrhu na zavedení řízení stálo: „Obviněný je důvodně podezřelý... dále z propagování, obhajování a vychvalování nacismu, fašismu a antisemitismu páchaného tím, že ve svém filmu »Jan Cimbura« šířil rasistické tendence v pogromové scéně...“⁸⁵⁾ Během výslechu i ve svém prohlášení František Čáp uvedl, že s pogromistickou scénou jako autor scénáře neměl nic společného, že se v jeho původním scénáři nevyskytovala a že byla do filmu dopsána dodatečně na příkaz

84) Již 7. 6. a 27. 7. 1945 byl František Čáp vyšetřován před disciplinární radou SČFP. Ta jej ve věci scénáře k filmu *Jan Cimbura* podezření zprostila. Archiv hl. města Prahy (dále jen AMP), fond 36, sg. 7242.

85) AMP, fond 36, sg. 7242, Zemská úřadovna státní bezpečnosti, 29. 3. 1946.

německé dramaturgie – konkrétně ing. Zankla.⁸⁶⁾ V tomto smyslu se také vyjádřili dva svědci – Vilém Brož, bývalý ředitel Lucernafilmu,⁸⁷⁾ a dr. Miroslav Rutte.⁸⁸⁾

Trestní řízení proti Františku Čápoovi bylo 13. 7. 1946 zastaveno s odůvodněním, že skutková podstata přestupků kladených mu za vinu prokázána nebyla.

Není samozřejmě možné klást rovnítko mezi filmovou prací Františka Čápa a Veita Harlana. Čáp, občan protektorátu, měl daleko menší možnosti nacistický diktát odmítnout, než Harlan. Také nenatočil film, v němž by antisemitismus byl vedoucí nosnou myšlenkou. Naopak, u Čápa tato záležitost v původním scénáři zcela chyběla. Přesto je zajímavé, že v některých momentech srovnatelní jsou. Nejenže byli oba poháněni ctižádostí a ambicemi.⁸⁹⁾ Srovnatelní jsou především v tom, jak reflektovali židovský úděl po válce. Součástí jejich obhajoby bylo, že shodně, ovšem nepravdivě, tvrdili, že v době realizace filmu se židům ještě nic hrozného nedělo.

Případ Františka Čápa vypovídá nejen o něm, ale i o práci trestních komisí. Když Čáp tvrdil, že protižidovskou scénu sám nenapsal, že „úmyslně ji vynechal, ačkoli v Baarově románu jest...“, jednalo se o nepravdivou obžalobu Baara a vyloženou lež Františka Čápa. A další průběh jednání svědčí o tom, že nikdo z pěti členů komise si nedal práci, aby filmovou scénu s knihou konfrontoval, ale všichni se „v zájmu spravedlnosti“ s tímto prohlášením spokojili. Ovšem ještě s jedním, daleko závažnějším Čápoým výrokem se komise spokojila, aniž by na něj reagovala: „Jediné co k tomu ještě podotýkám je, že tenkrát se Židé ještě volně pohybovali, že měli svá konta a že snad ani ješ-

86) Výslech obviněného 17. 5. 1946: „Opakuji znovu, že jsem do svého filmového scénáře filmu »Jan Cimbury« protižidovskou scénu nepojal, že jsem úmyslně ji vynechal, ačkoli v Baarově románu jest. Byl to Němec ing. Zankl, který kvůli vynechání této scény napadl Lucernafilm a nařídil pojetí protižidovské scény do filmu. Neměl jsem moc tomu zabránit. Učinil jsem aspoň to, že jsem tendence té scény zeslabil jak bylo možno, takže pozbyla svého zamýšleného účinku. Jinak byla věc ta záležitostí fy Lucernafilm a nejsem za ni odpověden.“

Ve svém nedatovaném písemném prohlášení uvedl: „Film Jan Cimbury. Pro tuto látku jsme se rozhodli v době, kdy byla českým lidem vyvlastňována půda a celé vesnice a kraje byly vystěhovávány. Jelikož novinářům a divadlům byla vzata takřka veškerá možnost hovořit k lidu, pokládali jsme za svoji povinnost činit tak filmem. Jelikož román J. Š. Baara hovořil o lásce českého sedláka k rodné hroudě, o nedělitelnosti půdy, kde jsem mohl zdůraznit pracovitost, hrdost a sílu českých selských rodin, ukázat krásu české krajiny a lásku lidu k ní, stavební kulturu českých vesnic, krásu českých krojů a lidových písní a lásku k hroudě, kterou jsem zdůraznil přidanou scénou, kdy Cimbury bere hlínu do ruky, laská ji a mluví o chlebě, který z ní bude, rozhodli jsme se tuto látku realizovat. Jedinou závadou v celém námětu byla historka o Židovi. O tom, proč a jak jsme ji museli dělat, jsem vypovídal předtím. Jediné, co k tomu ještě podotýkám, je, že tenkrát se Židé ještě volně pohybovali, že měli svá konta a snad ani ještě nenosili hvězdy. To, jak s nimi později bude nakládáno, neměl jistě normálně myslící člověk předtím ani zdání.“ AMP, fond 36, sg. 7242.

87) Svědecký výslech Viléma Brože 8. 5. 1946: „Původní filmová povídka, zpracovaná režisérem Fr. Čápem dle Baarova románu Jan Cimbury pro film, neobsahovala vůbec žádné protižidovské scény, která je v románě. Teprve při zadání o schválení tohoto námětu byla tato scéna německou dramaturgií nadiktována s výhrůžkou, že naše počínání je protiríšské a že musí být natočen s protižidovskou scénou. Vzítí námět zpět nebylo možno. Nebylo v moci ani Lucernafilmu, ani režiséra Čápa, aby scéna ta byla vynechána. Režisér Čáp naopak tendenci scény oslabil a učinil vše, aby byla co nejméně v duchu »Nové Evropy«.“ Tamtéž.

88) Svědecký výslech dr. Miroslava Rutteho z 14. 5. 1946: „Byl jsem členem sboru lektorů při ČMFS a byl jsem přítomen projednávání otázky židovské scény ve filmu Jan Cimbury. Mohu potvrdit, že scéna ta byla nadiktována německou dramaturgií, že v původní filmové povídce od Fr. Čápa nebyla a že mu bylo vytýkáno, že ji do filmové povídky nepojal, ač v Baarově románě jest. Němci trvali na jejím provedení a ustoupiti nebylo možno. Fr. Čáp naopak tendenci scény zeslabil, jak jen bylo možno.“ Tamtéž.

89) V roce 1941 měly premiéru hned tři Čápoovy filmy – *Noční motýl*, *Jan Cimbury* a *Preludium*.

ILUMINACE

Helena Krejčová: „Jsem nevinný“: Süß, Harlan, Čáp a jiní



Jan Cimbura (František Čáp, 1941)

tě nenosili hvězdy. To, jak s nimi později bude nakládáno, neměl jistě normálně myslící člověk předtím ani zdání.“ O zplynování a hromadných popravách neměl skutečně v té době normálně myslící člověk ani zdání. Koneckonců ani samotní židé tenkrát netušili, čeho všeho se dožijí. Naproti tomu o tom, do jaké míry byli židé v době natáčení a uvedení filmu do kin „svobodní“, jak se mohli volně pohybovat a jak vysoká měli konta, svědčí i následující, zdaleka ne vyčerpávající přehled nařízení a výnosů, ať již říšského protektora, protektorátní vlády, Zentralstelle für jüdische Auswanderung, řízené gestapem, policejních ředitelství, magistrátních úřadů atd.

Leden 1939:

Nařízení o pobytu emigrantů a o přezkoumání státního občanství osob, které je nabyly za první republiky. Usnesení, že v činné státní službě nebudou zaměstnány osoby židovského původu (židovského původu byla osoba, jejíž oba rodiče se hlásili k židovské víře nebo národnosti). Jednota českých advokátů vyloučila židy ze svých řad (židovský původ byl odvozován na základě náboženství prarodičů).

Březen 1939:

Židovští advokáti byli zbaveni práva vykonávat své povolání. Všichni židovští zaměstnanci ve veřejné správě, ústavech a institucích, u soudů a ve školách byli okamžitě zproštěni služby. Bylo vyhověno žádosti obchodnického spolku Merkur, aby mohly být výlohy obchodů označeny nápisem „čistě arijský“. Byl vydán zákaz výkonu lékařské

ILUMINACE

Helena Krejčová: „Jsem nevinný“: Süß, Harlan, Čáp a jiní



Jan Cimbur (František Čáp, 1941)

praxe lékařům neárijského původu ve všech zdravotnických zařízeních a v zařízeních sociálního pojištění. Bylo vydáno nařízení o židovském majetku – zákaz jakéhokoliv disponování hospodářskými podíly, podíly na hospodářských podnicích a majetkovými hodnotami všeho druhu, které byly úplně nebo částečně v židovském majetku.

Červen 1939:

Nařízení říšského protektora o židovském majetku. V § 6 bylo uvedeno, kdo má být považován za žida. Na území protektorátu byly tímto nařízením uvedeny v platnost norimberské zákony. Nařízení se dále týkalo zákazu prodávat nemovitý majetek, hospodářské podniky a práva k nim. Dále zákazu prodeje veškerých cenností bez souhlasu říšského protektora. Ten měl i právo ustavit na židovský majetek správce – „Treuhändera“.

Červenec 1939:

Zákaz výuky židovských dětí na německých obecných a středních školách.

Srpen 1939:

Židům bylo zakázáno navštěvovat hostince a kavárny. Směli do nich pouze v případě, že jim byla vyčleněna oddělená místnost. Naprostý zákaz návštěv veřejných místností na Slovanském ostrově, restaurace a kavárny Mánes, restaurace na Sřeleckém ostrově,

na Petříně, v Hanavském pavilónu, v Riegrových sadech, ve Stromovce, restaurace Obecního domu hl. m. Prahy, Národního domu na Vinohradech a Národního domu na Smíchově. Všechny tyto prostory musely být opatřeny nápisy „Židům nepřístupno“. Naopak židovské hostince, kavárny a vinárny musely být opatřeny nápisem „Židovský podnik“. Majitelé veřejných lázní byli povinni zřídit zvláštní prostor pro židy a označit jej. Nebylo-li to možné, měla být návštěva židů oddělena časově. Židé měli zakázán přístup na městské plovárny a veřejně přístupná koupaliště. V nemocnicích, sanatoriích a chudobincích měli zákaz současného používání stejných místností s árijci.

Září 1939:

Zákaz návštěvy německých vysokých škol pro židy. Povinnost odevzdat ze dne na den rozhlasové přijímače. Po 20. hodině nesměli židé opustit svůj byt.

Říjen 1939:

Židovské služební zaměstnanecké smlouvy mohly být ke každému 1. v měsíci vypovězeny bez udání důvodu. 17. 10. 1939 odjel z Ostravy do „přeškolovacího tábora“ v Nisku nad Sanem transport 1000 mužů. 26. 10. 1939 odjel z Ostravy do Niska transport, do kterého byl zařazen 291 muž. (30. 4. 1940 byl tábor v Nisku rozpuštěn a do Ostravy se vrátilo 460 mužů k pozdější deportaci.)

Listopad 1939:

Byly zřízeny vázané židovské účty, jimiž směli židé disponovat pouze se souhlasem finančních úřadů. Na tyto účty byli také povinni skládat nájemné a pachtovné. Vyšlo nařízení o dani z vystěhování, která činila 25% veškerého majetku vystěhovalce.

Prosinec 1939:

Nařízení, že právní zástupci, notáři a soudci jsou povinni u každého převodu majetku poznamenat, zda jsou na právním jednání účastni židé.

V roce 1939 byli také židé vyloučeni ze všech spolků. Nesměli navštěvovat sportovní hřiště ani jako diváci.

Leden 1940:

Všechny platby ve prospěch židů mohly být odváděny pouze na vázaný bankovní účet. Byl „povolen“ prodej cenností německé společnosti Hadega, která byla zřízena za tímto účelem. Naprosté vyloučení z hospodářského života. Židé nesměli vést své podniky, které byly převedeny do árijských rukou – arizace židovského majetku.

Únor 1940:

Povinnost přihlásit stav svého majetku k 31. 12. 1939. Zákaz návštěvy divadel a kin.

Březen 1940:

Občanské legitimace židů byly označeny písmenem „J“. Do dvou týdnů museli židé veškeré své cennosti uložit do bankovní úschovy. Všichni, kdo podléhali „norimberským zákonům“, i když z židovské církve vystoupili nebo přestoupili na jinou víru, měli povinnost hlásit se u židovských náboženských obcí.

Duben 1940:

Bylo publikováno nařízení o postavení židů ve veřejném životě.

Květen 1940:

Zákaz přístupu a pobytu ve všech veřejných sadech a zahradách v Praze.

Červenec 1940:

Zákaz chování holubů židy. Zákaz používání nájemních aut. Zákaz jízdy na parnících.

Srpen 1940:

Stanovena nákupní doba pro židy od 11 do 13 hod. a od 15 do 16.30 hod. (později pouze od 15 do 17 hod.). Zákaz přijímání židovských žáků do škol s českým vyučovacím jazykem – veřejných i soukromých (do této doby směla být pouze 4% židovských žáků ve třídě). Zákaz používání jídelních a spacích vagonů na dráhách. Byly zrušeny oddělené místnosti pro židy v kavárnách a restauracích.

Září 1940:

Zákaz přístupu do všech městských lesů v pražském obvodu. Omezení dopravy v tramvajích. Směli cestovat pouze posledním vozem (měl-li dvě plošiny), v jednoplošinovém voze směli cestovat pouze v zadní polovině vozu. Měla-li tramvaj pouze jeden vůz, byli z dopravy vyloučeni. Směli se stěhovat pouze do bytů obývaných židy.

Říjen 1940:

Nařízení o pronajímání uvolněných židovských bytů Němcům. Pražští židé nesměli dostávat poukázky na šaty (od března 1941 byla platnost tohoto nařízení rozšířena na celý protektorát).

Listopad 1940:

Židům bylo zakázáno měnit bydliště a opouštět jeho obvod. Veškeré vkladní knížky měly být do 31. 12. 1940 předloženy peněžním ústavům, které je vydaly. Ty měly povinnost připsat výnos na vázaný židovský účet majitele.

Prosinec 1940:

Zákaz přístupu židů do okolí pražské plodiny burzy, do Nekázanky, Panské, Senovážné a Dlážďené ulice.

Leden 1941:

Židům byly odňaty telefony. Nesměli dostávat přiděly jablek. Museli odevzdat řidičské průkazy a nesměli navštěvovat autoškoly.

Únor 1941:

Museli vrátit rybářské lístky. Zákaz rybaření.

Březen 1941:

Byly zrušeny přeškolovací kursy, které pořádala Židovská náboženská obec.

Dva světy

(Výměna názorů mezi „bývalým“ nacistou a rabínem)

V našem Věstníku ze dne 27. m. m. jsme uveřejnili zprávu, že nacistický filmový režisér Veit Harlan se obrátil dopisem na někdejšího rabína berlínské obce, dr. Joachima Prinze s prosbou o intervenci. Dr. Prinz Harlanovu žádost odmítl. Otiskujeme dnes oba dopisy v došlém znění:

Veit Harlan,
Hamburg 39, Scheffelstrasse 14.

Dne 24. července 1948.

Velevdážený pane rabine, doktore Prinzi, prosím, nepozastavte se nad zdánlivou absurditou, že se obracím na Vás režisér filmu „Žid Süß“.

Známe se z domu mého přítele Waltera Hirsche, dětského lékaře v Berlíně, Uhlandstrasse, roh Kurfürstendammu. Je to zeť našeho lékaře L. F. Meyera, jenž řídil v Berlíně sirotčinec. Třebaže jsem já na Vás přirozeně nezapomněl, jelikož nás kdysi pojily zajímavé rozpravy, bylo by pochopitelné, kdyby katastrofy minulých let ve Vás vyhladily vzpomínku na naši známost. Kdyby tomu tak nebylo, vzpomněl byste si jistě na souzvuk našich záměrů a pocitů.

A na to se odvolávám, když Vás žádám, abyste se mnou zavedl rozpravu, jejímž účelem je zpravit Vás o přelícení, jež bude za účasti nejširší veřejnosti proti mně zahájeno.

V tomto procesu nemám, pokud jde o moji osobu, nejmenších obav; ať dopadne přelícení tak či onak, je mým nejlhubším přesvědčením, že znamená neštěstí, neštěstí pro židovstvo, neštěstí pro poražený německý národ, neštěstí pro západní vítězné mocnosti, pokud se pokoušejí o znovuzřízení zničeného řádu demokracie, nesené myšlenkou lidské snášenlivosti. Tento proces se všemi důsledky bude vláčet tiskem celého světa. Totéž se stalo, když jsem byl osvobozen denacifikační komorou po řízení, trvajícím 7 měsíců. Bude to senační proces prvního řádu. Obžalován je film „Žid Süß“. Klade se mu za vinu, že je štvavý, že hanobí židovstvo a vyzývá k pogromu. Moji obhájci na to odpoví: „Židné štvání, nýbrž zpodobení židovského problému uměleckými prostředky, nikoliv skreslený obraz, nýbrž vyčištěná podstata a lidského obsahu.“

V tomto dopise nechodím se zmínit o tlaku, jímž bylo působeno na všechny umělce, avšak ujišťuji Vás, že se stranou, s antisemitismem a s celou nacionálně-socialistickou ideologií neměl jsem nic společného. Je holestivou skutečností, že v Německu byl na židech spáchán ohromný zločin. Němci proto nejsou oprávněni mluvit o přelícení lidských stránek židovského problému, jak je dovoleno jenom tomu, kdo není zatížen vlastní velkou vinou. Jestliže moji obhájci přesto, že jsou si této situace dobře vědomi, budou nuceni mluvit, protože jménem práva bude od nich požadováno, aby promluvíli, pak to bude mít za následek, že znovu bude obnažen protiklad, který by bylo lépe — v zájmu míru — překlenuvat vůlí k dorozumění a vzájemné snášenlivosti.

Jestliže, vážený pane doktore, máte zato, že mne v těchto myšlenkách můžete sledovat, byl bych Vám za poskytnutí rozhovoru velmi povděčen.

V dokonale účtě Vám oddaný

Veit Harlan.

Dr. Joachim Prinz, 825 South 11th Street Newark,
N. J., New York USA.

28. července 1948, JP/WIV.

Pan Veit Harlan, Scheffelstrasse 14, Hamburg 39.

Velevdážený pane Harlane,

po svém návratu z Německa zabýval jsem se jak Vaším na mne v Hamburku řízeným dopisem, tak záležitostí filmu „Žid Süß“. Považoval jsem to za svoji povinnost, neboť teprve v Hamburku jsem poznal, jak závažnou úlohu hraje film, proces a Vy sám ve veřejném mínění. V Americe nebyl jsem si totiž významu těchto věcí vědom. Americký tisk, kromě německy psaného, jež zřídka kdy čtu, se nezabýval valně touto věcí. Nebylo zde palcových titulůk ani senačních zpráv. Jméno Veit Harlan

není pro americké obecnostvo pojmem. Neříkám to, abych snižoval Vaše umělecké nadání i jméno, nýbrž abych na celou záležitost se díval se správné perspektivy, kterou jste Vy pochopitelně ztratil.

Hovoříte ve svém dopise o velkých věcech, o „neštěstí pro západní vítězné velmoci, o neštěstí pro německý národ a dokonce o neštěstí pro židovský národ“. To vše mají být následky procesu, jenž ve jménu spravedlnosti a práva má zjistit, do jaké míry odpovídáte za film „Žid Süß“, o kterém tvrdíte, že není antisemitský a že natropil jen nepatrnou škodu.

Nejsem ani státním zástupcem, ani soudcem. Avšak jsem žid, žid, který se cítí být odpovědným za svůj národ. Herci, režiséři, filmy, ba celé umění jsou triviálními bagatelami tváří v tvář smrti několika milionů našich lidí. Vy jste nechťel svůj život ztratit. Avšak my jsme ztratili naše nejlepší lidi: umělce, básníky, vědce a jednoduché, tiché lidi, kteří zemřeli následkem středověkého mučení. Kdyby jen jediný z nich trpěl pro Váš film, nebo byl jim uštván k smrti, bylo by to dostatečným důvodem k tomu, aby ti, kdo svoje umělecké nadání dali do služeb katů, byli postaveni před tribunál.

Že se tak stalo a nikoliv jednou, nýbrž v tisíci a tisíci případech, o tom nemůže být po mých pátráních nejmenšího sporu. Proto je Vaše osoba, jak Vy sám říkáte, nezážitná. Proč Veit Harlan jako člověk, jako umělec, jako muž má být důležitější než mnoho a mnoho tisíc mužů, žen a dětí, odvezených na smrt esesáky pod dojmem Vašeho filmu, to nechápu. Mluvil jsem s lidmi, kteří na příklad v Krakově měli příležitost pozorovat účinek Vašeho filmu vlastníma očima a později jej pocítoval na vlastní těle. I zvrhlé umění může být dokonalé. A jestliže — jak mi bylo řečeno, Váš film je uměleckou událostí, pak se mu prostředky Vašeho velkého umění podařilo lidem na „historickém“ příkladu (z jakých historických pramenů Váš film čerpal, to je jiná otázka) ukázat, že je jedinou rozkoší židů moc, chamtivost, prznění a bezmezná sprostota. A to vše v okamžiku, kde toto bylo německému národu po celém Německu tisíci a tisíci megafony lidšano a nikoliv snad pro ukrácení dlouhé chvíle, nýbrž jako příprava pro největší hromadnou vraždu, kterou lidstvo kdy poznalo. Tyto věci, a nikoliv Váš proces jsou a byly „neštěstím poraženého německého národa“.

Pokud jde o neštěstí, jež by mohlo povstát pro židovský národ z tohoto procesu — tuto starost přenechte nám. Máme mnoho starostí. Snese i tuto.

Tento dopis je vážným pokusem říci Vám, že by bylo lépe, kdybyste ja si vědom své neviny, důstojně a s vnitřním klidem vyčkal výsledky přelícení. Neštěstí světa nezavisi ani na Vašem, ani na mém osudu. Štěstí a neštěstí všech lidí zavisi jedině na jejich vlastní svobodě vůli učinit vše, aby proti mravnímu a duševnímu úpadku, který lze v Německu tak valnou měrou pozorovati a pocítovat, byl postaven nový, lidštější svět.

Přeje světu tak obnovenému vše nejlepší, jsem Váš
dr. Joachim Prinz.

Nemáme k oběma dopisům co dodat. Nepotřebují komentáře. Zdá se nám jen, jako by o piedestál, nad nímž se vznášel imposantně důstojná postava rabína, prodráchnutého ušlechtilou láskou nejen k svému lidu, nýbrž k celému člověčenstvu, se tříštil příboj nadutých frází, pod hladinou licoměrnosti sotva skrývajících zbabělou zlobu, liché vyhrůžky a rasovou nenávisť v nicotnou, prchavou pěnu...

Dva dopisy — dva světy.

Dr. I.

Pověstný zločinec odsouzen

Ve Vídni byl odsouzen k 15. letům těžkého žaláře pověstný Obersturmbannführer Grlzick, známý i v Praze svým neblahým vystupováním jako člen Zentralratu für die Regelung der Judenfrage.

Článek z Věstníku ŽNO přetiskující dopisy, které si v roce 1948 vyměnili Veit Harlan a bývalý berlínský rabín dr. Joachim Prinz.

Červen 1941:

Židé nesměli dostávat přiděly cukru. K holiči směli pouze od 8 do 10 hod.

Červenec 1941:

3. prováděcí nařízení k říšskému zákonu o ochraně německé krve a německé cti. Jednalo se o zpětný zákaz (k 16. 3. 1939) manželství mezi židy a říšskými státními příslušníky. Také jejich mimomanželský styk byl zakázán a trestný (stejně nařízení pro protektorátní příslušníky vstoupilo v platnost 7. 3. 1942). Zákaz přístupu do všech lesů, i soukromých. Zákaz pobytu na nábřeží Vltavy.

Srpen 1941:

Židé nesměli dostávat přiděly luštěnin.

Září 1941:

Nesměli bez policejního povolení opustit obvod ani obec. Všichni židé od 6 let výše měli povinnost být viditelně označeni žlutou židovskou hvězdou. Zákaz vstupu do veřejných knihoven. Zákaz veřejného provozování nebo reprodukování hudby židovských autorů. Židé měli přístup pouze na poštu v Ostrovní ulici v době od 12 do 17 hod.

Říjen 1941:

Měli zákaz kouřit a nesměli si obstarávat tabák a tabákové výrobky. Zentralstelle přebírala vypořádání majetku vystěhovaných židů. Bez souhlasu k pracovnímu poměru od Zentralstelle nesměli být židé zaměstnáváni. Směli používat pouze nejnižší třídu vlaků. Neměli nárok na přiděly marmelád a džemů. 16. 10. 1941 odjel transport 1000 osob z Prahy do Lodže (přežilo jich 28). Zákaz odběru holicího mýdla. 21. 10. 1941 odjel transport z Prahy do Lodže. Z 1000 osob přežilo 80. Židé nesměli nakupovat ani dostat darem žádné ovoce čerstvé i konzervované, sýry, cukrovinky, ryby a rybí výrobky, drůbež a zvěřinu. Bez souhlasu Zentralstelle měli zakázán jakýkoli prodej nebo darování svého zbylého majetku. 26. 10. 1941 odjel z Prahy do Lodže další transport 1000 osob. Přežilo jich 51. Vyšlo nařízení, které omezovalo zaměstnanecká práva židů. Neměli právo na plat v době nemoci a na příplatky k nemocenskému. Neměli nárok na placenou dovolenou, na příplatek za práci přesčas, o nedělích a svátcích, na rodinné přídatky apod. Směli být zaměstnání výhradně ve skupinách, odděleně od ostatních zaměstnanců. Nesměli být učni. 31. 10. 1941 odjel z Prahy do Lodže transport 1000 osob. Přežilo z nich 62.

Listopad 1941:

3. 11. 1941 odjel z Prahy do Lodže transport 1000 osob. Přežilo jich 40. Židé nesměli používat tramvaje bez zvláštního formuláře s písmenem „J“, razítkem a potvrzením zaměstnavatele. Nesměli odebírat cibuli. Nařízení o chudinské péči o židy. Chudí židé se nesměli hlásit nikde jinde než u Zentralstelle. Zákaz používání autobusů s výjimkou pro válečné invalidy a slepce. Zákaz používání trolejbusů vůbec. 24. 11. 1941 odjel první transport z Prahy do Terezína. Z 342 osob přežilo 77. 26. 11. 1941 odjel transport 1000 osob z Brna do Minsku. Přežilo jich 12. Židé nesměli odebírat víno a lihoviny. 30. 11. 1941 odjel transport z Prahy do Terezína. Z 1000 osob přežilo 105. V prosinci 1941 odjelo z Prahy a Brna do Terezína ještě 7 transportů. Bylo do nich za-

ILUMINACE

Helena Krejčová: „Jsem nevinný“: Süß, Harlan, Čáp a jiní



Na počest pražské návštěvy režiséra V. Harlana uspořádala spol. Tobis v halle hotelu Alcron čaj, jehož se zúčastnila většina našich filmových novinářů. Po levici Harlanově, který sedl v čele stolu, vidíme sedící red. *Expresu* Hampachera, našeho vedoucího redaktora, referenta Českého Slova M. Hrnčíře a Politiky V. Srkala. Za nimi stojí referent Lidových Novin A. Černík, tiskový šéf Tobisu Ing. J. Brož a referent Lidových Listů E. Kačírek. Po Harlanově pravici sedl red. Havelka z „Filmového kurýra“, red. Schubert-Bredow a redaktor Janatka z „Národní práce“ — (Foto Centropress)

Ve „Východu slunce“ inscenoval zcela samostatně námět, zpracovaný Murnauem už před lety jako jeden z nejkrásnějších filmů němého období; zas tu zaujal znovu svou mohutnou koncepcí svého díla, svou bezvadnou výstavbou dramatu po stránce psychologické i formální a vtravostí svého osobitého režiséřského výrazu. Komedie „Můj syn — pan ministr“, uvedená k nám s velkým opožděním, prokázala Harlanův smysl pro humor, zatím co nedávný „Žid Süß“ strhl znovu všechny diváky jak vzrušující realizací své tendence, tak i svým gigantickým formátem. Filmové obrazy u Harlana překypují pohybem a životem, jeho scény jsou plné dynamiky a prudkého rytmu, každý záběr má svoji dramatickosti a účelnost. Harlan je filmovým režisérem, jak si ho představujeme: zpracovává si zcela sám námět až do konečného scenaria, píše všechny dialogy, inscenuje film v ateliéru a exteriérech, ale tím jeho práce ještě nekončí: provádí sám také celý sestřih filmu, vědom toho, jakých uměleckých účinků, ani nejpěchlivější stavbou scenaria netušených, může režisér dosáhnouti ještě ve střížně. Provádí synchron filmu a nejednou je také sám skladatelem hudby. Touto universální prací režiséřovou stává se nám pochopitelnou dokonalost jeho výsledků: ze všech filmů, Harlanem inscenovaných, odchází biografovy návštěvník hluboce zaujat, uchvácen, většinou mocně vzrušen. Harlanovy filmy letí a překypují dějem. Tento režisér nerozvádí scény do nekonečna, ale stříhne je vždy mnohem dřívě, než byste předpokládali. Vzpomeňte si na mohutné úvodní montáže v „Židu Süßovi“, jak tu scény letí, než jsou dosloveny, jak tu jsou velkolepě proloženy výjevy z přísahy nového vévody scénami davu, průvodu, pohybu obrovských davů na širokém prostranství, detaily komparsu a jeho malými samostatnými akcemi, a jak vás tato mistrná expozice uvede až k ústřednímu ději, nežli se nadějete. Harlan ovšem si pro tuto svoji tvorbu dovede při své několikaměsíční práci, kterou každému svému filmu věnuje,

nastřádat dostatek materiálu, neboť stříhá filmy o rozsahu asi 2800 metrů z 50.000 metrů nafilmovaného negativu. Tato neúspěšnost se vyplácí: „Süß“, který si vyžádal nákladu asi 1.600.000 říšských marek, vynesl za první tři měsíce svého promítání již čistých 5 milionů marek.

Veit Harlan přijel do Prahy, aby tu natočil několik exteriérových scén pro svůj nový film „Velký král“ (Der große König) o Bedřichu Velikém. Jeho námět je vzat z doby sedmileté války a odehrává se mezi třemi bit-

Jednu z hlavních rolí filmu „Velký král“ hraje známý oblíbený německý herec Gustav Fröhlich (Foto Tobis)



Z článku Bedřicha Rádla „Veit Harlan v Praze“
v Kinorevue z ledna 1941.

řazeno 6023 osob. Z nich přežilo 758. Tito lidé neodcházeli úvozovými cestami, ale byli odváženi v dobytčích vagónech.

O uvedených nařízeních a zákonech (nikoliv o transportech, o kterých se nesmělo psát) se mohl František Čáp (stejně jako členové komise) pravidelně dozvídat z denního tisku. O tom, že o nich věděl, svědčí i jeho výpověď před komisí, že nikdy nebyl antisemitou a že naopak v době okupace udělal pro židy hodně dobrého.

Na konci roku 1945 zaslali do časopisu *Kulturní politika* Jiří Weiss a Jaroslav Žák dopisy, které natočení filmu *Jan Cimbur* odsoudily. V *Kulturní politice* tím byla otevřena debata, do níž přispělo mnoho respondentů opačného mínění.⁹⁰⁾ Vášnivá obrana filmu a Františka Čápa se explicitně dotýkala problému, ale implicitně vyjadřovala jinou skutečnost. Vypovídala o jisté části naší společnosti, kterou mimo jiné ovlivňovaly a utvrzovaly v jejím přesvědčení i filmy *Žid Süß* a *Jan Cimbur*. Po válce zase filmy jiné, také postavené do služeb vládnoucí ideologie, kterou svými výrazovými prostředky „ilustrovaly“ a zpřístupňovaly podobným způsobem. Ale to je již další záležitost.

Oba tvůrce – Harlana i Čápa – spojovalo také to, že ani jeden z nich se nedokázal části své tvorby zříci. Vyjádřil to ve svém písemném prohlášení pro komisi František Čáp: „Věřím, že skutečná práce mluví za cítění a názor umělce a že nemůže být tato vážná práce prostě odhozena...“⁹¹⁾

Tvůrčí člověk se nemůže zbavit, i kdyby o to sebevíce stál, odpovědnosti za to, co dělá. Jako každý jiný zodpovědný člověk by měl nalézt sílu k tomu, aby výsledky své práce (jejíž nedělitelnou součástí je i mravní rozměr) co nejobjektivněji posuzoval a distancoval se od všeho, čeho si na ní – ať už z jakéhokoliv důvodu – nemůže vážit. Jestliže dělat chyby je lidské, znamená to, že stejně lidským je i jejich přiznání a úsilí o nápravu. Snaha vědomě je zlehčovat, omlouvat polopravdami či nepravdami, je zavrženíhodná. Právě tím se z mnohé „lidsky pochopitelné chyby“ stává skutečná vina.

Bezprostředně po válce natočil František Čáp film s okupační tematikou a drama ze Slovenského národního povstání. Je přinejmenším sporné, zda to byl nejsprávnější a jediný možný způsob, jak se vyrovnat s vlastní minulostí.

90) Z dopisu Marie Zemánkové: „Váš protěžovaný žid Weiss seděl v cizině v suchu a tu maminku, o které tak dojemně psal, tu klidně nechal Němcům na pospas a odjel sám do bezpečí. Pokud jsem slyšela, má režisér Čáp matku a věnoval prý vysoké sumy ze své gáže během její pětileté choroby, až jí život zachránil. Syn a syn – porovnávejte, pane Weissi, sám. Nikdo z nás, ani ten »spravedlivý« pan Žák se nerozčiluje nad tím, že v Cimburovi je líčen ničemný a líný (arijec), který prolíje hrdlem a prodávkaří rodinný grunt; ale jednou se objeví žid, ze kterého se neudělalo svatého – a je zle.“

„Je sice pravda,“ píše Otilie Konvičková, „že se asi ony protizidovské scény zatraceně hodily do kroku okupantům, ale dostaly se do filmu skutečně z tohoto důvodu? Nejenže byly v literární předloze, ale obdobné poměry byly skutečností i na našem venkově. Vyrostla jsem na Slovácku, kde židé byli vykořisťovateli neuvědomělého lidu. Vím také, že na druhé straně byli to židovští lékaři, jež možno nazvat dobrodinci svého kraje. Obojí jsou krajní případy.“

Redakce debatu ukončila slovy: „Kdyby velcí umělci, jako třeba Bezruč, útočili vášnivě na židovské vykořisťovatele, nechtěli bychom nikdy potlačovat jejich slova nebo jejich dílo; jsme jen toho mínění, že v době nacistické okupace, kdy na židy bylo sváděno všechno zlo kdy napáchané kapitalismem a jeho německo-fašistickými exponenty, nebyla rozhodně doba řešit vnitřní problém českého národa a jeho poměr k židům.“ Cit. dle: Štěpán Engel, *Dance macabre kolem jedné debaty. Repríza odvěkého horlení v Kulturní politice*. „Věstník“ 8, 1946, č. 2 (28. 2.), s. 14 – 15.

91) AMP, fond 36, sg. 7242.

ILUMINACE

Helena Krejčová: „Jsem nevinný“: Süß, Harlan, Čáp a jiní

Citované filmy:

Babička (František Čáp, 1940), *Jan Cimburá* (František Čáp, 1941), *Noční motýl* (František Čáp, 1941), *Preludium* (František Čáp, 1941), *Rothschildové* (Die Rothschilds; Erich Waschneck, 1940), *Věčný žid* (Der ewige Jude; Fritz Hippler, 1940), *Velký král* (Der große König; Veit Harlan, 1941), *Zlaté město* (Die goldene Stadt; Veit Harlan, 1942), *Žid Süß* (Jud Süß ; Veit Harlan, 1940).

PhDr. Helena Krejčová (1951)

Vystudovala historii a etnografii na FF UK v Praze, řadu let pracovala v Literárním archivu PNP, v současné době vede židovská studia v Ústavu pro soudobé dějiny. Zabývá se českožidovskou asimilací, antisemitismem a osudem českých židů v období holocaustu. Na tato témata publikovala řadu článků v domácích i zahraničních vědeckých časopisech.

(Adresa: Ústav pro soudobé dějiny, Vlašská 9, 118 00 Praha 1)